

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 47-90.

Geliş Tarihi: 1 Kasım 2021

Kabul Tarihi: 3 Aralık 2021

Araştırma Makalesi/Research Article*

BİRİNCİ MECLİS'TE HASAN BASRİ (ÇANTAY) BEY'İN SİYASİ MÜCADELESİNDEN KESİTLER (1920-1923)

Zeki Çevik**

Öz

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'ne göre İtilaf Devletleri'nin haksız işgal ve uygulamaları hemen başladı. Türk Milleti ise, Anadolu ve Trakya'da birbirinden bağımsız Müdafaa-i Hukuk anlayışıyla örgütlenmeye başladı. Genellikle tecrübeli İttihat ve Terakki kadrolarının kurduğu cemiyetlerde kongreler düzenlendi. Bu kongrelerde başlangıçta mahalli, ancak giderek bölgesel ve ulusal ölçekte ve tam bağımsızlığı amaçlayan kararlar alınarak uygulamaya geçildi. Kuva-yı Milliye dediğimiz gönüllü direniş birlikleri de bu kararlar sonucu oluşmuştur.

Batı Anadolu'da, özellikle 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan kuvvetlerince işgali ile başlayan katliamlar bu örgütlenmeyi hızlandırmıştır. Hatta ülke geneline yayılmasına ve bütünleşmesine sebep olmuştur. Balıkesir'de de işgalden bir gün sonra başlayan örgütlenmede ve halkın bilinçlenmesinde, Hasan Basri Bey'in katkıları büyüktür. O, yeri gelmiş çıkardığı Ses Gazetesi ile İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti'ni çileden çıkaracak yayımlar yapmış, yeri gelmiş silahı eline alarak yurt savunmasında ölümü göze almıştır.

I. TBMM'ye de Karesi Mebusu olarak seçilen Hasan Basri Bey, Meclis'in en çok söz alıp konuşan mebuslarından birisi olmuştur. Bu çalışmada Onun Meclis açık ve gizli oturumlarında zabıtlara geçen konuşmalarından, çeşitli konulardaki görüş ve düşüncelerinden

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (zcevik41@hotmail.com). ORCID ID: 0000-0002-3756-8738.

örneklere yer verilmiştir. Böylece Hasan Basri Bey'in siyasi mücadelesinin aydınlanmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri, Kuva-yı Milliye, Müdafaa-i Hukuk, Batı Anadolu, Balıkesir.

SECTIONS FROM THE POLITICAL STRUGGLE OF HASAN BASRI (ÇANTAY) BEY IN THE FIRST ASSEMBLY (1920-1923)

Abstract

According to the Armistice of Mudros, signed by the Ottoman Empire at the end of World War I, the unfair occupation and practices of the Entente States started immediately. The Turkish Nation, on the other hand, started to organize in Anatolia and Thrace with the understanding of Defense of Law, independent of each other. Generally, congresses were held in societies founded by experienced Committee of Union and Progress cadres. In these congresses, decisions were made initially locally, but gradually on a regional and national scale and aimed at full independence, and they were put into practice. Voluntary resistance units, which we call Kuva-yı Milliye, were formed as a result of these decisions.

The massacres that started in Western Anatolia, especially with the occupation of Izmir by the Greek forces on May 15, 1919, accelerated this organization. It even led to its spread and integration throughout the country. Hasan Basri Bey made great contributions to the organization that started one day after the invasion and to raise awareness of the people in Balıkesir. He made publications that would infuriate the Allied Powers and the Istanbul Government with the Ses Newspaper, which he had published, and he risked death in the defense of the country by taking the gun in his hand.

Hasan Basri Bey, who was elected as the Karesi Deputy to the I. GNAT, became one of the parliamentarians who spoke the most. In this study, examples of his speeches, which were recorded in the open and secret sessions of the Assembly, and his views and thoughts on various issues are given. Thus, it is aimed to contribute to the enlightenment of Hasan Basri Bey's political struggle.

Keywords: Ottoman Empire, Entente States, National Forces, Defense of Law, Western Anatolia, Balıkesir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle başlayan o ümitsiz günlerde Hasan Basri (Çantay) Bey, Balıkesir'deki milli uyanışa, çıkardığı *Ses Gazetesi*¹ ile katkıda bulunmuş çok yönlü çalışmalarıyla halkın örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim *Ses Gazetesi* İzmir'in işgalinden kısa süre önce Meclis-i Vükela kararıyla kapatılmış, kendisi hakkında da tutuklama kararı çıkarılmıştır.² Ayrıca Hasan Basri (Çantay) Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin 16 Mart 1919'daki son toplantısına Balıkesir'i temsilen katılmıştır.³ Kendisi, İstiklal Marşı'nın şairi Mehmet Akif Bey'i de Balıkesir'e davet ederek, 20 Ocak 1920 tarihinde Zağanos Paşa Camii'nde İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'ni rahatsız eden konuşmayı yapmasını sağlayan kişidir.⁴

¹ 17 Ekim 1918 - 13 Mart 1919 tarihleri arasında toplam 22 sayı çıkmıştır. Z.Ç.

² "Balıkesir'de münteşir *Ses Gazetesi*'nin tatili ve gazete müdürünün tevki ve bilâcelp İstanbul Divân-ı Harb-i Örfisi'ne teslimi Meclis-i Vükela kararıyla 232 numarasıyla cevap yazıldı." BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Dâhiliye Gelen Defteri, Bâb-ı âli Evrak Odası 373 no'lu Kalem-i Mahsusa (13 Mart 335/10 Cemaziye'l-âhır 337).

³ "...Ben de Balıkesir temsilcileri arasındayım. Hatırmıda kalan arkadaşlarım şunlardır: Hocam Müftü Kodanazzade Hacı Ahmet Efendi, Maarif (eğitim) Müdürü Sabri Sözen Bey, Emekli Miralay (Albay) Rıza Bey, Zarbalızzade Hulusi Bey, Belediye ve Ticaret Odası Reisi Keçecizade Hafız Mehmet Emin Bey, Bandırma'yı temsilen Bandırma Muhasebe-i Hususiye Memuru Nazım Bey ve diğer Kaza temsilcileri. (Müftülerle belediye reisleri tabii üyelerdendi.)" Hasan Basri Çantay, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, Haz. Yusuf Akgül, Balıkesir Belediye Başkanlığı- Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Balıkesir 2006, s. 36.

⁴ Mehmet Akif'in Balıkesir'e 21 veya 22 Ocak 1920 günlerinde geldiği tahmin edilmektedir. Zira 23 Ocak 1920 Cuma günü namazdan sonra Zağanos Mehmed Paşa Camii'nde halka vaaz vermiştir. Bu hutbenin tam metni Balıkesir'de Kuva-yı Milliye'nin çıkardığı "İzmir'e Doğru" gazetesinin 1 Şubat 1920 tarihli nüshasıyla, İstanbul'da çıkan "Sebil'ür Reşad" mecmuasının 24 Şubat 1920 tarihli nüshasında 'Balıkesir Mektubu' başlığıyla yayımlanmıştır. Mücteba İlgürel,

Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Karesi Meb'usu olarak seçilen Hasan Basri (Çantay) Bey 9 Mayıs 1920 tarihinde yemin ederek görevine başlamıştır.⁵ Birinci Meclis 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar vererek, 16 Nisan 1923 tarihindeki oturumu ile çalışmalarına son verdi. Renkli ve mücadeleci kişiliğini Meclis çalışmalarına da yansıtan Hasan Basri (Çantay) Bey'in o zor günlerde Meclis'in açık ve gizli celselerinde, gerek Balıkesir ve gerekse o dönemde memleketin değişik meselelerine ilişkin pek çok konuşmaları vardır. Geniş ilmi tecrübelerine dayanarak hemen her konuda söz almış, görüşlerini hararetle savunmuştur. Bu yüzden Birinci Meclis'in en çok konuşan mebuslarından birisidir.

Bu çalışmada yüzlerce sayfa tutan onun siyasi mücadelesindeki konuşmalarının önemli bölümleri belirlenen konu başlıkları altında ve aslına dokunmadan kısaca verilmiştir.

1. HASAN BASRİ (ÇANTAY) BEY KİMDİR?

Balıkesir'in köklü ailelerinden Çantayzade'lere mensup olan Hasan Basri Çantay, 18 Kasım 1887 tarihinde Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. Babası, tüccardan Çantayzade Halil Cenabi Efendi, annesi ise Kepsutlu Sincanlıoğulları'ndan Hatice Hanım'dır. İlk tahsilinden sonra Balıkesir İdadisine kaydolmuş, ancak babasını kaybettiği için tahsili yarım kalmıştır. Nafia dairesinde memuriyete başlayan Hasan Basri Bey, bir taraftan da yarım kalan tahsilini tamamlama gayreti içinde olmuş, Balıkesir'in ünlü âlimlerinden ders ve bilahare icazet almıştır.

Hasan Basri Bey'in basın hayatına girişi 1908 Meşrutiyeti'nin ilk yıllarına rastlar. İlk gazetesi fazla uzun ömürlü olmayan "Nasihat" idi. İkinci gazetesi "Balıkesir" in ilk nüshasını 15 Eylül 1909'da çıkarır. 31 Ocak 1911 tarihinden itibaren Hasan Basri Bey, gazeteyi Cemil Efendi'ye bırakır. Mutasarrıf Semih Bey zamanında 11 Şubat 1911'den 3 Temmuz 1912'ye kadar "Yıldırım" gazetesini çıkarır. İlk sayısı 14 Nisan 1914'de neşredilen "Karesi"

Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1999, s.20-24; İsmail Acar, *Mehmet Akif ve Safahat'ta Seyahat*, Liva Yayınevi, İstanbul 2005, s.204-205; Yücel Yiğit, "Mehmet Akif'in Balıkesir Hitabesi", *Hece*, Aylık Edebiyat Dergisi, (Mehmet Akif özel sayısı), yıl:12,sayı:133, Ankara Ocak 2008, s. 249-257).

⁵ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş(1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 2002, s.303.

gazetesi tutulur ve hayli kar ederek Balıkesir Vilayet Matbaası kurulur. Hasan Basri Bey bu dönemde Balıkesir İl Daimi Encümeni Başkâtipliği görevini yaparken, bir taraftan da Balkan Harbi üzerine, hocası Hacı Ahmet Kadanoz başkanlığında kurulan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"nde faal rol oynar.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Karesi mebusu olarak katılan Hasan Basri Bey, kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir. Balıkesir'de pek çok sağlık, eğitim ve kültür kurumunun kurucusu ve mensubu olarak önemli hizmetlerde bulunmuştur. Yayınlanmış on bir eseri bulunan Hasan Basri Çantay, 3 Aralık 1964 tarihinde vefat etmiştir. Kabri İstanbul'da Edirnekapı şehitliğindedir.⁶

2. MECLİS KONUŞMALARINDAN ÖZET YANSIMALAR

Milli Mücadele'yi yürüten Gazi Meclis'in vatan ve millete karasevdalı kahraman üyelerinin hepsi, reis olarak seçtikleri Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hiçbir yokluğa boyun eğmeden hürriyet ve istiklal mücadelesini zafere ulaştırdılar. İşte bu Gazi Meclis'te görev yapan Karesi Mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey de vatan millet, hak, adalet, hürriyet ve istiklal uğruna yükselen gür sesi ile Balıkesir'in gurur duyacağı bir şahsiyet olarak tarihteki seçkin yerini almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan I. TBMM'nin açık ve gizli celselerinden kronolojik sıraya göre Onun çeşitli konularda yaptığı konuşmalarından seçtiklerimizi değişik başlıklar altında yorum katmadan veriyoruz:

2.a. Yunan İşgali Sırasında Balıkesir Muallimleri Hakkındaki Görüşleri

Hasan Basri Bey, "*Kütahya Livası muallimlerinin maaşatına dair takrir*" münasebetiyle gerçekleştirilen oturumda gerek ülke genelinde gerekse Balıkesir'deki öğretmenlerin durumu hakkında görüş ve tekliflerini dile getirmiştir.⁷

⁶ Hasan Basri Çantay, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası 1964, s. 5-40; Mücteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1994, s. 1-67; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.8, "*Hasan Basri Çantay*" maddesi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1993, s.218.

⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM ZC)*, Cilt: 2, TBMM Matb., Ankara 1981, 3. Basılış, (içtima 'içt.': 24, 5. 6. 1336/1920, celse: 2), s. 88-89.

“Reşit Bey (İzmir) - Efendim, Kütahya'dan bir mektup aldık. Mektup değil, bir feryadname, onu arz etmek isterim. Bu hal yalnız Kütahya'da değil, tabii memleketin her tarafındadır. Zavallı meslek erbabı pek çok müşkülât çekiyorlar. Maaş alamıyorlar. Zarurette kalıyorlar. Düşündük bu takriri verdik. Çünkü kanunda bir sureti hal vardır. İdare-i vilâyet kanunu diyor ki vilâyatın hususi bütçesi kâfi gelmezse bir muavenet faslı ayrılacak ve verilecek ve gönderilecek. Yalnız muallimine değil, vilâyata bir muavenet tertibi ayrılacak ve gönderilecek..” şeklinde devam eden Reşit Bey'in sözleri üzerine Hamdi Namık Bey (İzmit), Tahsin Bey (Aydın) ve Hüseyin Bey (Elâziz)'in konuşmalarından sonra Hasan Basri Bey söz alır:

“Hasan Basri Bey (Karesi) - Bendeniz takdim edilen takrir ile öyle zannediyorum ki verilemeyen maaşatın bir an evvel verilmesi çaresi rica ve istirahat ediliyor. Heyet-i İcraiyyeye tevdi talep edilir. Hükümet-i merkeziyenin muavenetinden bahsedildi. Bendeniz bu muavenetin halen gayri mümkün olduğunu zannediyorum. Binaenaleyh beyhude muavenete müracaat edilmesini muvafık bulamıyorum. Bu gün vilayatin hemen kâffesi mali müthiş buhranlar içindedir. Bu buhran dolayısıyla erbab-ı maaşat maaşlarını vaktiyle muntazam alamıyorlar. Bundan bittabi muallimler de müteessir oluyor. Fakat mualliminin müteessir olması umumi buhrandan mütevellit olmaktan ziyade bazı defterdarların, muhasebecilerin idare-i hususiye müessesatına üvey evlât naziriyle bakmasından neşet ediyor. Bugün memleketin irfaniyle, sıhhatiyle, ziraatiyle ve sairesiyle alâkadar olan devair-i hususiye mensubini üvey evlat değil, memleketin hakiki ve öz evladıdır. Biz gözlerimizle gördük, her ay idare-i umumiye maaşatı muntazaman verilmeye çalışıldığı halde idare-i hususiyeye mensup muallimler aylarca süründürülmüştür. (Doğru sesleri) Efendiler: Maalkasem arz edeyim ki, bizim livada bayram maaşatını almak için müracaat eden muallimler kovulmuş ve bu müracata rağmen maaşatı verilmemiş, idarei umumiye memurlarının maaşatı bilakis verilmiş bu suretle muallimin tahkir edilmiştir. Biz böyle muhasebeciler, bu zihniyette adamlar gördük. İdare-i umumiye ile idare-i hususiyeye arasındaki ikiliği kaldırmız. Bu buhran, bu mesele mümkün mertebe izale edilmiş olur. Vilayat muallimlerinin vaktü zamanıyla maaş alamaması eshabından en mühimmini bendeniz vilayet varidatı içinde birinci numarayı teşkil eden aşar hissei ianesi havalenamelerinin vakit ve zamanıyla Hükümet-i merkeziyeden gönderilmemesinde görüyorum. Hükümet-i merkeziye havalenameyi vaktiyle göndermediği içindir ki vilayatta bulunan idare-i hususiye mensubini ve muallimini maaş alamıyorlar ve birçok ıstrabat içinde inliyorlar. Binaenaleyh Heyet-i icraiyyeye havale edilecek bu takrir gider iken aşar hisse-i ianesine ait olan havalenamenin irsali usûlünün lağvına da heyet-i icraiyyeden isteyelim.”

"... Bu takdirde Kütahya Livasının maaş zamaimi alınamadığından bahsediliyor. Maaş zamaimi değil livamızda muallimler maaşlarının dört, beş aydır asıllarını bile alamamışlardır. Çünkü öyle bir muhitte bulunuyoruz ki o muhit bir seneden beri Yunanlılarla harb ediyor. Bugün Karesi livasının tekâlif-i resmiyesi beş yüz bin lirayı tecavüz etmez. Fakat efendiler; Yunan harbi için ahalinin yalnız nakden verdiği para, ianetten verdiği para bir milyon lirayı tecavüz etmiştir. (Aşk olsun sadaları) Ayniyat ve zehair-i saire bundan hariçtir. Bu liva senelerce çekirge ve kuraklık afatına maruz kaldı. Herkes bütün mesaisini harbe hasrediyor. Binaenaleyh öyle bir muhitte muallimlere hükümet kuvvetinden hariç bir kuvvetle maaş vermenin maddeten imkânı yoktur. Binaenaleyh böyle muallimleri, irfan ordusunu süründürmektense idare-i hususiyemiz vardır, vilayat kanunlarımız vardır diye beyhude yere büyütmeyelim, bunların lağvına bakalım. Zira aç bir muallim vazife göremez. Açlık en büyük tehlikedir. Binaenaleyh Heyet-i icraiyenin şiddetle nazar-ı dikkatini celb ederim."

2.b. Balıkesir'de Meyhanelerin Kapatılması Hakkındaki Konuşması

Men-i Müskirat (içkinin yasaklanması) Kanunu görüşmeleri münasebetiyle sözleri:⁸

"Hasan Basri Bey (Karesi) - Bendeniz İsmail Suphi Beyefendi gibi Amerika'dan, Avrupa'dan bahse kendimde maalesef salâhiyet göremiyorum. Çünkü o muhitleri yakından tanımamakla beraber, kendi muhitimin, halk muhitinin mahsul-i intihabı olduğum için yalnız kendi daire-i intihabiyemden biraz behsedebilirim. Bu maddenin gayri kabil-i tatbik olduğunu rüfeka-yı muhteremeden bazıları iddia ediyorlar. Bendeniz bu iddiayı red ederim. Çünkü muhitimiz üzerinde biz bu hususta biraz işgalâtta bulunduk. Bendeniz Balıkesir'de İdman Yurdu riyasetinde buldum. İşretin vücud-ı beşer üzerinde icra ettiği elim tahribatı nazar-ı dikkate alarak, sırf sağlam bünye yetiştirmekle mükellef olan İdman Yurdu'nu işretin menile de alâkadar gördük. Binaenaleyh mücadeleye başladık. Elimizde böyle bizi serbestçe hareket ettirebilecek men-i müskirat kanunu olmuş olsaydı, biz hareketimizde daha serbest bir suretle devam eder ve muvaffakiyetimizi belki arttırabilirdik. Fakat buna rağmen biz Balıkesir'de müskiratı menettik. Balıkesir'de on yedi meyhane vardı efendiler, biz teşebbüsât-ı şahsiyemizle, azmimizle, imanımızla bu on yedi meyhanenin hepsini kapattık. Bidayette cebir istimal etmedik; irşat, propaganda ile işe başladık. Meyhaneciler şikâyete kalkıştılar. Çünkü meyhaneleri bom boş kalmıştı.

⁸ TBMM ZC, Cilt: 4, TBMM Matb, Ankara 1981, 3. Basılış, (içt.: 64,13. 9. 1336/1920, celse:3), s.127-128

Sonradan ufak tefek, cebri andırır harekâta da bulunduk. Bu irşadatımızı sopa ile de teyit etti. Binaenaleyh meyhaneler tamamen kapandı. Biz de yalnız irşada kâfi değildir. Bu irşadatin arkasında sopa da bulunmak lâzımdır."

"Hacı Tevfik Efendi (Kângırı) - Peygamber de onu emreder."

"Hasan Basri Bey (Devamla) - Balıkesir'de münevver, gayri münevver, âlim, cahil, gani, fakir işrete hemen herkes veda etmiştir. Bunu iddia ediyorum. Amerika'da seksen kat binanın bulunması ile işretin memalik-i Osmaniye'de men'i mümkün olmayacağı arasında bendeniz hiçbir alâka görmüyorum. Amerikalılar münevverdir. Biz henüz o seviyeye gelmedik, tatbik edilemez diyorlar. Efendiler, gayri münevver halkta saffet-i ahlâkiye daha fazladır. İşretin mazarratını herkes anlamıştır. Bunun men'i yolundaki teşebbüsat bizde daha kolaylıkla tatbik edilebilir. Biz gayri münevverlerden memleketimizde binnisbe çok fazla istifade ediyoruz, bunlar muti, halûk adamlardır. Biraz da irşadatta bulunulursa mesele kolaylaşır. Yalnız bu irşadat sopa ile teyit edilmek lâzım. Bu kanunun ciddiyetle tatbiki sayesinde eminim ki memalik-i Osmaniye'de işret her halde lâakal yüzde elli nisbetinde kalkacaktır. Ah efendiler, ben münevverlerden müştekiyim, milletin zimam-ı idaresini eline alanların bir kısmından müştekiyim."

"Halk ile münevverler arasında müthiş uçurumlar vardır. Halk bizden ayrılmıştır. Biraz halka yaklaşmak vadisinde icraata başlayalım, bu maddeyi kabul edelim, halk ile aramız daha ziyade yaklaşacak, bu açıklık azalacaktır. Halk mütedeyyindir. Mütedeyyin olan halk kendisine göre mütedeyyindir. Mütedeyyin olan halk kendisine göre mütedeyyinane bir idare istiyor. Ben halkçıyım, çünkü mütedeyyinim; mütedeyyinim, çünkü halkçıyım. Meydanda bir kanun-ı İlâhi varken, bu kanun-ı İlâhi'yi Avrupa ve Amerika nazariyat-ı fenniyesi de teyit edip dururken, bilhassa bu İslâm Meclisinde men-i müskirat aleyhinde bulunmak katiyen caiz değildir. Binaenaleyh bendeniz her nakta-ı nazardan kabil-i tatbik gördüğüm, memleketin menafi-i âliyesine pek muvafık bulduğum şu maddenin bilâ münakaşa aynen kabulünü Heyet-i muhtermeden rica ederim."

2.c. Halife ve Hilafet Hakkındaki Görüşleri:

"Hilâfet mevzu ve İstanbul Hükümeti ile noktai nazar üzerinde anlaşmak üzere gelmiş olan heyetler hakkında" görüşmeler yapılırken bu konuda yaptığı konuşmalar şöyledir:⁹

Hasan Basri Bey (Karesi) : Efendim, makam-ı riyasete takdim ettiğimiz bir takdirde mazbatanın münasip bir yerine; "Makam-ı hilâfet esaretten tahlisinden sonra vaz-ı meşruunu ahzeder." tarzından bir madde ilâvesini rica etmiş idik. Bittabi bu ricamız mühim ve mahrem olduğu için celse-i aleniye müzakeratında mevzubahs olmadı. Efendiler, evvel emirde şunu arz ve temin etmek isterim ki, bendeniz hilâfet ve halife meselesini aynı mesele olarak telâkki edenlerden değilim. Yani meoki-i hilâfeti işgal edip de hilâfetin muktaziyatını ifa etmeyen bilâkis Müslümanı Müslümana kırdıran bir adamın haşa halife-i meşru tanınmasına taraftar değilim. Yani meseleyi şahıslarla değil mahiyeti ve hakikati itibariyle telâkki etmenizi hassaten istirham ederim. Bu husustaki teminatımı başkaca, zannederim, teyide hacet yoktur. Eğer teyide lüzum görülürse şahsen bile delâil arz edebilirim. Mesele şahs-ı hazır veya şahs-ı gaip meselesi değil bir hakikat meselesidir. Binaenaleyh mazuratımı bu nokta-i nazardan tetkik buyurmanızı billhasa istirham ederim.

Efendiler, malûm-ı âlileridir ki hilâfet meselesi tarih-i İslamda en çok kan dökülmesine saik olan mesailin birincisini teşkil eder. Ta Hazreti Peygamber'in vefatından sonra başlayan hilâfet meselesi Hazreti Osman'ın şehadetini müteakip birçok kanlı safsalalara girmiş, âlem-i İslâm üzerinde pek elim, pek vahim netayic husulüne bais olmuştur. Bir takım fırkaların mezheplerin hilâfet namuna tarihte icra ettikleri roller, memlekette ika ettiği tefrikalar hepimizce malûm olduğu için, tarihe ait kısım bendeniz burada zikretmekten vazgeçiyorum. Esasen tarih sahifelerini tetkike bile hacet yoktur.

"Bizim Anadolu'da muhik, meşru ve millî bir ihtilâl şeklinde toplanmamızı ve millî bir ittihat şeklinde toplanmamızı çekememeleri, yani bu meokî benimseyen adamların çevirdikleri entrikalar, nifakucuyâne hareketler neticesidir. Efendiler, hilâfet var mıdır, yok mudur? ... Bendeniz bunu tamikan burada tekrar etmeyi fairesiz addederim. Bazıları vardır, yoktur dediler. Gerek hilâfet gerek imamet herhangi tabir kabul olunursa olunsun, şu muhakkaktır ki cumhur-ı İslâm için bir baş var ve o baş için bir makam lâzımdır. Hilâfet en meşruu ve en doğru tabiri malûm-ı

⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), (24 Nisan 1336 (1920)- 21 Şubat 1336(1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2.baskı, (içt.: 72, 25. 9. 1336/1920, celse:2), s. 133-136.

âlileri imamettir. İmamet demek ahkâm-ı diniyeyi ikame... (Gürültüler) Rica ederim, meselenin ehemmiyet-i azimesi vardır. Meselenin ehemmiyetiyle mütenasip bir ciddiyetle dinlemenizi rica ederim. Mahiyet-i hakikiyesiyle burada izah etmek istiyorum. Korkmayın sizin arzuunuza muhalif belki söz söylenmez. Yani nasıl arzu ediyorsanız, hakikat ve mahiyet ne ise ilmî bir surette izaha çalışılacaktır. Ulûm-ı diniye dersi verilip verilmediğini söylemeye hacet yoktur, zannederim. Ahkâm-ı diniyeyi ikame, beyza-i İslâmı muhafaza umur-ı din ve dünyada hilâfettir, vekâlettir. Tarifi budur. Efendiler, malûm-ı alileridir ki, hilâfet benden sonra otuz sene kalacaktır. Otuz seneyi müteakip gelecek halife melik-i adûttur, mealinde bir hadisi şerif rivayet edilmiştir. (Adût ne manasınadır sesleri) Zâlim manasınadır. Bu bir hadis-i sahihtir. Fakat mukakkikin-i İslâmiyeden Teftazani ile sairlerinin tetkikatına nazaran bu hadiste beyan buyurulan hilâfetten maksat, kâinatın tarik-i terbiyeye sevk ve ehl-i İslâmın irşadı hususunda Resulullah'a veçh-i tam üzere ahkâmın tenfizi hususunda Hazreti Peygambere niyabetten ibaret olan hilâfet-i sûriye değildir. Yani bu, hilâfetin mahiyetini selbedici bir hadis-i şerif değildir. Fakat hilâfet büsbütün münselip, mündefi değildir. Bundan sarf-ı nazar, malûm-ı âlileridir ki, nasb-ı imam ümmet üzerine vaciptir, sözü bir kaide-i hükmiye-i kelâmiyedir. Yani halife veya imam dediğimiz zatı, ümmet intihap edecek ve bu intihap ümmet üzerine vacip olacaktır. Ehl-i sünnet ile merhibe-i şii ve havariç fırkaları vücub-ı imame kaidirler. Yalnız merhibeler şeklen muhaliftir. Onlar nasb-ı imamı ümmet üzerine vücub-ı aklî ile vaciptir derler. Havariçten bir fırkada... (Esasten bahsediniz sesleri) Müsaade ediniz."

"Herhangi şekl-i hükümete olursa olsun bizim için korkulacak bir cihet olmadığı arzetmek ve bunun için bir kanaat husule getirmektir ve bütün açıklığıyla meseleyi arz etmektir. Eğer arzu ederseniz bendeniz hulûsa olarak zat-ı âlilerine arz edeyim. Havariçten bir fırka efendiler umur-ı âmnenin cumhuriyet usuliyiyle hal ve idaresi taraftarıdır. Fakat bu merduttur. Hakkında da birçok delâil mevcuttur.(Gürültüler)"

"Hasan Basri Bey (Devamla)- Efendiler, İslâmiyet eşkâl-i Hükûmetten, eşkâl-i malûme-i Hükûmetten hiçbir hakkında bir nass-ı kat'î istar etmemiştir. Yalnız Hükûmetten İslamiyetin aradığı şey adalettir ve yalnız imam tabir edilecek zatın haiz olduğu şerait meselesidir. Bu şerati haiz olduktan ve adalet temin edildikten sonra yine esasat-ı diniyemiz dairesinde bu hilâfet badettahlis vaz'ı meşruunu ahzeder" demekle ve kolaydır. Takdim ettiğimiz takrirden "makam-ı hilâfet badettahlis vaz'ı meşrunu ahzeder" demekle biz asrın icabatına, şer'in muktaziyatına muvafık bir hilâfet kastediyoruz ki buna lehtar, aleyhtar olmak üzere ikiliği gösteren hiçbir cereyan yoktur. Bu kere efendiler, makam-ı hilâfet tabiriyle biz hilâfet namı altında icra-yı saltanat ve tasaltun eden zâtı kastetmediğimiz için bu maddenin ana matuf olmadığı

anlaşıyor. Sâniyen; vaz'ı meşruunu ahzeder, dediğimiz bu maddeyi programa dercetmekten mütevellit bütün dedikodular nihayet bulmuş olur ve aynı zamanda hukuk-ı esasiye icabatına göre bir tesir icra etmeyeceği gibi, âlem-i İslâm üzerinde de pekiyi bir tesir icra edeceği muhakkaktır. Binaenaleyh bu maddeyi biz programa koymakla hem memleket dâhilinde ve hem âlem-i İslamiyette vukuu muhtemel dedikodulara nihayet vermiş ve bir ucûbeden ibaret olan şimdiki müşkûle karşı bir darbe vurmuş olacağız. Binaenaleyh bu maddenin ilâvesi vukuu muhtemel dedikodulara nihayet vereceği ve pekiyi bir tesir icra edeceği için bunun programa aynen ithalini heyet-i umumiyeden rica ederim. Silsile-i maruzatımı kestiniz onun için maksatlarımı lâiyikiyle arz edemem. Binaenaleyh maksatlarım bundan ibarettir."

"Hasan Basri B. (Karesi)- Aynen o, padişah yoktur, hilâfet vardır."

...

"Hasan Basri B. (Karesi)- Zat-ı âlileri de tasdik buyurursunuz ki şahıs için bir şey mevzubahs değildir. Maksadımız bir hüsn-i niyetten ve memlekette böyle bir dedikodu hâsıl olmasın içindir. Anadolu dâhilinde hem de âlem-i İslâmda iyi bir tesir icra eder zannederim. Vaz-ı meşruunu iktisap eder demekle zuhuru muhtemel olan dedikodulara nihayet vermek demektir. Bittabi bunu vermediğimize kanisiniz ve heyet-i muhtereme de kanidir. Halife namı altında icra-yı mefsedet eden bir zata hilâfet vaz-ı meşruunu alır demekle o zat üzerinde..."

"Hasan Basri B. (Karesi)- Efendim; maksadımızı art ettik. Bu mesele ile zaten iştigal etmiyoruz. Böyle bir maddeye böyle bir maddenin ilâvesini tasavvur ettik. Onun için takdim ettik. Mademki böyle bir mahzur-ı siyasî vardır, biz de vazgeçiyoruz."

"Vehbi Beyefendi riyasetlerinde saat 2.20'de içtima ederek Hilâfet mevzuu ve İstanbul Hükümeti ile nokta-i nazar üzerinde anlaşmak üzere gelmiş olan heyetler hakkında yapılan müzakerelerden sonra birleşime nihayet verildi."

Reis tarafından zapt-ı sabık oylandı ve kabul edildi."

2.ç. İstiklal Madalyası Hakkındaki Görüşleri

“İstiklal Madalyası Kanunu” münasebetiyle sözleri:¹⁰

“Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey’in, fedakârların suret-i taltifi hakkında (İstiklal Madalyası) teklif-i kanunisi ve Layiha ve Müdafaa-i Milliye encümenleri mazbatataları”

“Reis-İstiklal Madalyası Kanunu’nu müzakeresine başlıyoruz.”

(Saruhan mebusu Mustafa Necati Bey’in teklif-i kanunisi okundu.)

“Reis - Efendim maddelerin müzakeresine başlıyoruz.”

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Vatani hizmetler malum-ı aliniz nişan için, madalya için yapılmaz. Hizmet-i vataniye maddi şeylerle takdir edilemez. Nişanla, madalya ile hidemat-ı vataniyenin mükâfat-ı manevidir, vicdanidir. Eğer her halde vatanperverleri maddi bir surette takdir etmek istiyorsak bunlara mensup oldukları daireleri tarafından bir takdirname göndermek kâfidir. Sonra Meclis içi bir madalya teklif olunuyor ki zannedirim bu bir (Hakk-ı kabul) olacaktır. Hakk-ı sükût demiyorum, hak kabul olacaktır. Binaenaleyh bunlar istibdat zamanlarına ait bir takım merasimden ibarettir.”

“Dr. Abidin Bey (Lazistan) - Muhterem arkadaşlar ben de Basri Bey’in tamamen fikrine mutabıkım...”

(Müzakereler)

“Hasan Basri Bey (Karesi) - Eskiden mekteplerde tevzi-i mükâfat usulü vardır. Bu usulü terbiyeciler kaldırdılar. Efendim, bendeniz de bu maddeye aleyhdarım. Çünkü madalyaya kalkışmak katiiyen doğru değildir. İşte terbiyeciler de tevzi-i mükâfatı kaldırdılar. Çünkü vazife vazife olduğu için yapılır. Binaenaleyh bu hiss-i evladı memlekete vermek lazımdır dediler. Hatta alamet-i farika olmaksızın, milletle beraber yürümek, milletle temas etmek için sade bir kıyafetle gezmek lazım iken kaldı ki koskocaman adamlara nişan takmağa kalkışmak, bendenizce katiiyen doğru değildir”

“Mebuslar için alamet-i farika; bendenizce bu da zaittir. Hatta alamet-i farika olmaksızın millet ile beraber yürümek, milletle temas etmek, onların arasında bulunmak için hiçbir alamete lüzum ve ihtiyaç yoktur. Alamet zaittir. Binaenaleyh bu maddenin ve kanunun diğer maddelerinin umumiyetle reddini, halkın, halkçılığın ruhuna göre bir karar verilmesini istirham ediyorum”

¹⁰ TBMM ZC, Cilt: 6, TBMM Matb, Ankara 1943, 2. Basılış, (içt.: 104, 28. 11. 1336/1920, celse: 2), s. 102-106.

2.d. Balıkesir'de Yunanlıların Tutukladığı Türkler Hakkındaki Görüşleri

*“Malta'da mevkuf bulunanların ailelerine maaş tahsisine dair kanun layihası” münasebetiyle sözleri:*¹¹

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Demin arz ettiğim veçhile (Malta'da bulunan) tabiri oradaki mevkuf zevatın başka yere nakli halinde noksan bir tabirdir. Onun için maddeyi daha vazih bir surete kalb etmek icap eder. Hakikaten İngilizler tarafından Malta'ya cebren gönderilen zevat bu memleketin en büyük, en münevver, en kıymetli adamlarıdır. Bunların Malta'da kendileri, memleketimizde aileleri hakikaten sırf bu millete hizmet yüzünden sefil ve perişan bir hale gelmişlerdir. Bunlara muavemet, lazime-i kadirşinasidir ve milletimiz için her halde derece-i vücutta. Yalnız demin Hilmi Bey'in de buyurdıkları veçhile, bugün Yunanlılar elinde, sonra Adana cephesinde Fransızlar elinde inleyen diğer birçok dindaşlarımız var. Efendiler kendi daire-i intihabiyemi daha iyi bildiğim için arz ediyorum. On dört ay müdafaa-i meşrua halinde Yunanlılarla çarpışan, memleketimizin bugün en münevver, en kıymetli evladı Yunanlıların elinde esir ve meokuftur. Hatta mebus arkadaşlarımızdan İbrahim (Yörük) Bey buraya gelememiş. Milli Alay Kumandanlığı vazifesini ifa etmekte olduğu halde esir düşmüş ve bugün hala işkenceler altında inlemektedir. Eğer Heyet-i Vekile, tasvip buyurursanız, gerek Malta'da gerek diğer yerlerde bu suretle esir ve mevkuf kalıpta aileleri ve kendileri perişan olan zevat-ı muhteremenin esamisini tesbit etmek suretiyle kendilerine verilecek maaşın yekûnunu bu Meclis-i muhtereme arz etseler ve biz toptan bir yekûn kabul etsek zannedirim daha muvafık olur.”

“Bendeniz (Malta'da mevkuf bulunan) tabirinde başka suretle mahsurlar da tasavvur ediyorum. Her halde Heyet-i Vekile bu gibi zevat-ı muhteremeyi mümkün mertebe tesbite çalışsın. Biz kendilerine toptan tahsisat verelim, bu tahsisatı salahiyyetleri dâhilinde olmak üzere bu gibi erbab-ı hamiyete hasr-ı sarf etsinler, eğer bu şekilde bir salahiyyet verirsek zannedirim ki bu adamları arz ettiğim mahzur-ı siyasiden ve daha fazla işkenceden kurtarmış oluruz. Binaenaleyh böyle toptan bir tahsisat istemek üzere bu kanunun Heyet-i Vekile'ce istirdat edilmesini teklif ediyorum.”

(Müzakereler)

¹¹ TBMM ZC, Cilt: 6, TBMM Matb, Ankara 1943, 2. Basılış, (İçt.: 120, 23. 12. 1336/1920, celse: 2), s. 518-521.

(Takrirlerin okunmasına geçilir. Karesi Mebusu Basri Beyin takriri okunur)

“Riyaset-i Celileye

Şifahen de arzettiğim veçhile düşmanlar elinde esir ve mevkufl bulunan erbab-ı hamiyetin esamisi mümkün mertebe tesbit ve Meclise arz edildikten sonra ona göre toptan bir para verilmek üzere Layihanın Heyet-i Vekile'ye iadesini teklif ederim. 23.X.1336

Karesi Mebusu Basri”

“Reis - Efendim bu takriri nazar-ı mütalaaya alanlar lütfen ellerini kaldırsın. Ellerinizi indiriniz. Takrir-i nazar-ı mütalaaya almayanlar ellerini kaldırsın. Nazar-ı itibara alınmadı.”

2.e. Kuva-yı Milliye ve Çetecilik Hakkındaki Görüşleri

Hasan Basri Bey, “Çete teşkil etmek isteyen bazı mebuslar hakkında Dâhiliye Vekâleti tezkeresi” üzerine Meclis'te gizli oturumda ki görüşmelerde de “çetecilik” ile “Kuvâ-yı Milliye” arasındaki farkları şöyle açıklamıştır: ¹²

“Mevzu-ı müzakere olan mesele şu tezkerede yazılan meseleden ibaret idi. Fakat bilâhare dallandı, büyüdü, başka bir cereyana doğru gitmeye başladı.”

“Hasan Basri Bey(Karesi)- “Bir kere Kuvâ-yı Milliye ile çeteciliği aynı şey zannetmek bendenizce hatadır. Kuvâ-yı Milliye eğer Kuvâ-yı Milliye ise çete değildir. Eğer arkadaşlarımızdan biri sırf hükümete, orduya muavenet etmek endişesi ile böyle bir vesika vermiş ve Kuvâ-yı Milliye teşkilatı yapmış ise herhalde memlekete ihanet etmiş addedilemez ve bir mebus olmak haysiyetiyle ihanetten âzadedir. Yok, eğer tezkerede yazıldığı gibi memleketi soyan, memlekette çapulculuk eden, memlekette asayiş bozan, memlekette her türlü fenalığı yapan bir çete teşkilatı meydana getirmek istemişse bu hareketi hakikaten bir ihanettir ve tecziye edilmek lâzımdır. Yalnız böyle alelamıya mebuslardan bazıları tarafından vesika veriliyor; demek ve bu tarzda beyanatta bulunmak zannederim. Muvafık değildir. Vesikayı veren kimdir, vesika Hükümete orduya muavenet için mi verilmiştir, yoksa arz ettiğim şekilde bir çete teşkili emeli ile mi verilmiştir?”

“Sonra bendeniz arz ettiğim veçhile, hiçbir mebus arkadaşımız böyle asayiş ihlâl edici mahiyette bir vesika vermesi mümkün değildir. Arz ettiğim gibi, Hükümete muavenet içindir ve binaenaleyh samimiyetten mütevellit bir teşebbüstür. Yalnız

¹² TBMM GCZ, 24 Nisan 1336 /1920 - 21 Şubat 1336/1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2.baskı, (içt.: 123, 27. 12. 1336/1920, celse: 1), s. 265-267.

Kuvâ-yı Milliye' ye lüzum var mı, yok mu meselesinden evvel, vesika verilmek meselesi mucib-i muhafaza ve tenkit olabilsin."

"Efendiler Ömer Lütfü Beyefendi tarafından tarihçesi beyan buyurulduğu veçhile, Kuva-yı Milliye'nin ilk doğduğu muhit, İzmir havalisidir."

"Bilfiil Yunan işgali dolayısıyla ahali müdafaa-i meşrua mecburiyetinde kaldı. Heyecan-ı milli neticesinde bir Kuvâ-yı Milliye teşkilâtı meydana geldi. Bu teşkilât herhalde çetecilik teşkilâtı değildi. Bir müdafaa-i meşrua idi. Kendi daire-i intihabiyem namına arz ediyorum ki bizde efendiler, Cenab-ı Hakk'a şükürler olsun çetecilik olmamıştır. Kuvâ-yı Milliye demek memleketin asayişini muhafaza eder, memleketin iffetini, namusunu muhafaza eder, memlekette namuskârlığı esas olmak üzere tanır bir teşkilât demektir."

"Mademki müsaade olunuyor, bendenizde bildiklerimi arzedeceğim (Mevzuun haricine çıkılmasın sesleri) Bizde Kuvâ-yı Milliye bu şekildedir ve sizi bütün namusumla temin ederim ki daire-i intihabiyemdeki Kuvâ-yı Milliye hiçbir çapulculuk yapmamıştır. Gayet namuskârane çalışmıştır. Bu Kuvâ-yı Milliye'nin bakayası bugünde yine mamuskârare olarak cephede harp ile meşguldür. Kuvâ-yı Milliye'yi çetecilikle tevhit etmek hata-yı âzimdir. (çok doğru sesleri)"

"Sonra Kuvâ-yı Milliye'nin ibka veya ilga maddesi henüz hallolunmamıştır, buyuruldu. Efendiler, Kuvâ-yı Milliye'yi ilga etmek için memleketi yüzde yüz muhafazaya, müdafaya muktedir olduğumuza kanaat hâsıl etmek ve Kuvâ-yı Milliye'nin -arz ettiğim gibi- çetecilikten âzade olan Kuvâ-yı Milliye'nin heyecanı milli ve meşrudan doğmamış olduğunu kabul etmek lâzımdır. Efendiler, mademki celse-i hafiyede bulunuyoruz. Dertlerimizi samimi bir halde söyleyelim. Efendiler, filhakika bazı yerlerde Kuva-yı Milliye namı altında icrayı şekavet eden, çapulculuk eden birtakım kuvvetler türemiş ve bu kuvvetler memlekette büyük zararlar yapmıştır. Bu gayrı kabil-i inkâr... Fakat ben kabahati lâyıki ile vatani hislerle mücehhez olmayan ve cehil içinde pûyan olan efrattan ziyade bu efradın cevelân ettiği memleketlerin eşrafında bulunuyorum."

"Efendiler, memlekette namuskârlığı hâkim kılmaya âzim olan eşraf, memlekette emin olunuz, hiçbir çapulculuk yaptırmaz. Dışarıdan gelsin, içeriden gelsin ordulara yardım kılacak teşkilâtı halkın ruhundan doğma bir harekete getirmek lâzım gelir. Hulâsa olarak arz ediyorum. Eğer hakikaten memleketi yıkan çete..."

"Lozan Konferansı'nın müzakere safahatı ve vasıl olunan son şekil hakkında" görüşmeler sırasında ise, onun İzmir'in işgali sonrasında halka Kuvâ-yı

Milliye'yi kurduran gücün ne olduğunu açıkladığı görüşlerine şahit oluyoruz:¹³

"Hasan Basri Bey (Karesi)-Efendim, bendenizden evvel kürsüye çıkan Erzurum Mebusu-ı Muhteremi Salih Efendi hocamız vaktiyle Napolyon'un dediği gibi (üç defa) – para lazımdır buyurdular. Vakia bu asrın muharebelerinde en mühim unsur paradır. Fakat para yalnız bir harbin muvaffakiyetiyle tetevücüne (taç giyme) kâfi bir amel-i yegâne, bir unsur-ı yegâne değildir. Efendiler, Yunanlılar İzmir'i istila edip garbi Anadolu'da birçok memleketlerimizi zulümlerle, şenaatlerle çiğnemeğe başladığı zaman milleti ayaklandıran unsur ve amel para değildi. İman idi. O vakit meydanda ne Büyük Millet Meclisi, ne hükümet ve de diğer erkân mevcut idi. Yalnız bir halk kuvveti ve o halktaki iman idi ki müdafaa da ettikten sonra biliyorsunuz ki, vaziyet-i maliyemiz pek elim idi. Bu elim vaziyet karşısında bu milleti en büyük zafere isal eden şey yine bu milletin kalbindeki kuvvet, iman olmuştur."

2.f. Çerkez Ethem'in Balıkesir'deki Faaliyetleri Hakkındaki Görüşleri

Çerkez Ethem meselesi üzerinde cepheyi teşriften dönen Mebusan'ın izahatı hakkında görüşmelerde ki sözleri:¹⁴

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Paşa Hazretleri müsaade buyurulur mu? Ethem Bey'le Balıkesir arasında bir münasebet yoktur. Hatta bendeniz şahsen Ethem Bey'le şimdiye kadar görüşmedim, tanışmıyorum. Yalnız bugüne kadar milli mücahit olarak alkışlanan Ethem Bey'in, Meclis'in teşekkülüne âmil olduğu beyan edilmek suretiyle, Makam-ı Riyaset'ten alkışlanan Ethem Bey, eğer fena ise, fenalıkları daha evvelden görülmek icabederdi. Ne bir fırka, ne bir şahıs namuna değil, yalnız kendi kanaat-ı vicdaniyeme göre Ethem Bey'de, bir ihanetten ziyade bir idaresizliğin neticesi vardır. Bendeniz Balıkesir'de yok idim. Hal-i firarda idim, Ethem Bey üç defa Balıkesir'e gelmiş, üç defa Karesi Livası dâhilinde harekât yapmış çapulculuğu vesairesi mevzuubahs olan Ethem Bey'in, bizim daire-i intihabiyede çapulculuğu vesairesi yoktur. Bir tavuğa bile dokunmadığı iddia ediyor ve ispat ediyorlar. Çünkü harekât-ı milliyenin bidayetinden beri o harekâtın karşısında bulunanların tamamıyla emniyet ve itimat hissettirmek suretiyle idare eden Kâzım Bey'in hüsn-i idaresidir. Sonra memleketteki su-i idarenin vaziyete hâkimiyeti neticesinde Ethem Bey kuvvetleri..."

¹³ TBMM GCZ, (6 Mart 1338 /1922-27 Şubat 1338 /1923), cilt: III, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara 1985, (içt.: 182, 28. 1. 1338/1922, celse: 3), s. 1252-1254.

¹⁴ TBMM GCZ, (24 Nisan 1336 /1920 - 21 Şubat 1336/1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2.baskı, (içt.: 126, 30. 12. 1336/1920, celse: 2), s.300.

(Gürültüler) Bizim livaımız dâhilinde hiç çapulculuk yapmamıştı. Buna Kâzım Bey şahittir. (Gürültüler) Ben kanaatimi söylüyorum. Ümmet-i Muhammed'in kanını düşünelim, birbirine kırdırmayalım."

"Zat-ı Devletlerinin şimdiye kadar tarihte ifa ettiği büyük hidematın en mühimi olmak üzere bütün vicdanımla tasdik ederim ki..."

"Hasan Basri Bey (Devamla)- Eğer bu adam fena adam olsaydı, fenalığı daha evvelden mekşuf olurdu. Pek çok adamlar vardık ki halleri şayan-ı teessüftür. Söylemek istediğim noktaları dahi biraz imalı olarak söyleyeceğim. Çünkü bunu içimizde tevsik etmiş zevat var..."

2.g. Komünizm Hakkındaki Görüşleri:

"Bursa Mebusu ve Diyarbakir İstiklâl Mahkemesi âzası Şeyh Servet Efendi'nin Komünizm propagandası yaptığına dair şifre telgraflar üzerinde" yapılan görüşmeler sırasındaki konuşmalarında bu konuda şu fikirleri beyan etmiştir:¹⁵

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Âlem-i İslâmın inhitat-ı esbabından en mühimi hepinizce malûm olduğu üzere taklitçiliktir. Nazarferip nazariyeler, yıldızlı haplar gibi bu millete yutturulmak istenilmiş. Bu milletin hüviyet-i milliye ve mahiyet-i hakikiyesi unutulmuş millet bu surette kendi benliğinden uzaklaştırılmıştır ve bu yüzden âlem-i İslâm inhitata sürüklenmiştir. Efendiler tarihin müselnel birtakım vekayiinden bahse hacet yoktur. Son seneleri nazar-ı itibara alırsak görürüz ki biz bir vakit Fransız olduk, bir vakit İngiliz olduk. Harb-i umumî zamanında Almanlığa kalktık. Kâh sakallarımızı traş ettik vesaire. Hulâsa kendi hüviyet-i milliyemizi, kendi mahiyet-i hakikayemizi ayaklar altına aldık. Garbi mütemediyen taklit ettik. Şimdi de Bolşevik olmak istiyoruz. Eğer Bolşevik olalım demekle derhal Bolşevik olmak kabilsen ve bunda memleket anmına bir faide hâsil ise olalım. Fakat bu Bolşevik olalım demekle olacak bir şey değildir. Bir kere Bolşevikliğin doğmasını icabeden esbap bilhassa Türkiye'de mefkuddur. Türkiye, Rusya değildir. Türkiye Rusya gibi ruhaniliğin tahakkümü, emperyalistliği, kapitalistliği teroic eden dar bir dine malik değildir. Türkiye ve bütün âlem-i İslâm öyle bir dine maliktir ki teavünü ve uhuvvet-i hakikiyeyi, birçok içtimaî, siyasi hatta bedii birçok esasları muhtevi olduğu için burada

¹⁵ TBMM GCZ, (24 Nisan 1336 (1920)- 21 Şubat 1336(1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2.baskı, (içt.: 131, 22. 1. 1337/1921, celse: 3), s. 329-330.

ayrıca Bolşeviklik tatbikine imkân ve hacet yoktur. Binaenaleyh Bolşeviklik bizim memleketimizde kabiliyeden mahrum bir nazariye halindedir.”

“Efendiler, içtimai meseleler böyle beş on şahsın meydana atılıp ta ruhan tepdil-i tabiiyet etmesiyle halledilmesi mümkün olan şeyler değildir. İçtimai mesail senelere, hatta asırlara ihtiyaç messeden şeylerdir. Bunlar birkaç günde halledilebilir şeyler değildir. Vakia Bolşeviklerle muhadenet ahitnamesi yaptık. Bu siyasi bir şeydir. Fakat Ruslar bizi kendileriyle muhadenet tesis ettiğimizden dolayı Bolşevik yapmak istemiyorlar, yapmak isteseler dahi, esasen Bolşevikliği icab edecek bir şey olur ki biz buna karşı red ile mukabele ederiz. Mamafih efendiler, Bolşeviklik meselesi ihmal edilecek bir meselede değildir. Bugün Şarkta, Hilâfet diyarında bulunmak itibariyle kendilerini ötedenberi himaye ettiği bir âlem-i İslâm varki, o âlem-i İslâm Bolşeviklerin yanlış, muzır birtakım cereyanlarına maalesef sürüklenip gitmek üzeredir. Şark âlem-i İslâmı ile herhalde bizim aramızda sıkı bir ittisal ve irtibat temin etmek menaf-i aliye-i İslâmiye icabatındadır. Efendiler, vakia biz hudud-ı milliyemiz dairesinde müstakillen yaşamak ahdiyle burada çalışıyoruz. Fakat hudud-ı milliye tabiriyle biz miktarı yüz milyonlara baliğ olan âlem-i İslâmın kuvvetlerini ihmal edebilecek miyiz? Zannederimki, biz ihmal etsek bile âlem-i İslâm bu Hilâfet diyarında bulunan bizlerin yakasını bırakmayacaklardır. Binaenaleyh onların ikbaliyle bizim ikbalimiz, onların felâketiyle bizim felâketimiz tevemdir. Bugün görüyoruz ki bilhassa Şarkta Rus Bolşevikleri âlem-i İslâmı kendi emellerine doğru sürüklemekle meşguldürler. Bize düşen vazife bütün âlem-i İslâm ulemasını, mütefekkirini, eğer mümkün ise Ankara’da toplayıp Ankara’yı âlem-i İslâm nokta-i nazarındanda bir dimağ-ı mütefekkir haline getirmektir. Efendiler, bir şeyin muzır veya zararlı olduğunu anlamak için o mesleğin evveleminde mebdelerini tayin etmek, anlamak lâzımdır. Bugün biz Bolşevikliğin hakiki mebdelerini bilmiyoruz ve bilen de yoktur Türkiye’de. Arzettiğim mütefekkirin kongresi ve şûrası Bolşevikliğin mebdeleri nedir. Bu mebdeler İslamiyetle ne dereceye kadar kabil-i teliftir? Bunları tetkik etmeye mecburdur. Bu suretle hem Şarkta bulunan ve Bolşeviklerin kucağına sürüklenmekte olan İslâm âlemini muhakkak bir felâketten kurtarmış olacağız. Vahdet-i İslâmiyeyi temine muvaffak olmuş olacağız. Anadolu Müslümanlık nokta-i nazarından bir dimağ-ı mütefekkir haline gelecektir. Efendiler, zannediyorum ki hiddetle, şiddetle bu işiniz hallolunamaz. Herhalde fikir ile mantık ile halletmek lâzımdır. Bugün maalesef Meclisimiz içinden Bolşevizm, bizim arkadaşımız mevkiinde olan Şeyh Servet Efendi çıkmış, Bolşeviklik ile Müslümanlığı güya kendi kafasına göre mezç ederek, güya Bolşevikliğin, Müslümanlığın lâzımdır. Fakat bu çağrılmakla da mesele bitmiş olmaz. Meselâ Şeyh Servet Efendi’ye karşı ilmî bir surette müdafaa etmek lâzımdır. Bir risale neşretmiş, doğru eğri. Buna karşı bir risale ile mukabele ve müdafaaada bulunmak lâzımdır ve bu yalnız umur-ı şeriyeye ait bir

vazife de değildir. Efendiler Yahya Galip Beyefendi onun risalesine kim tenezzül eder buyuruyorlar. Evet, ben de tenezzül etmem. Fakat Şeyh Servet birçok Müslümanları zehirlemiştir. Bizim vazife-i diniyemizdir. Efendiler yapılacak ifsadat ve ithâlât o kadar vâsîdir ki, bugün Anadolu vahdet-i milliyesinin tarumar edilmesi gaye olarak kabul edilmiştir. Anadolu'yu dağıtmak gibi felsede için bir umdedir ve istihbaratına nazaran bunların saik-i harekâtı da ecnebî elleri, ecnebî paralarıdır. Geçenlerde Halk İştirakiyyun Fıkrası mensubininden bir zat ile görüşüyordum. Kendisinin Meclis'te bir mevki-i mühimi vardır. Ona rica için dedim ki; birader sen Meclis'te mert olarak tanınmış bir adamsın. Böyle, öyle bir uçuruma gidiyorsun ki ölüyorsun, uçurum içinde boğulacaksın. Seni tahzir ediyorum. Bu melun teşkilâtın içerisinde çık, dedim. Benim saffetimi ihtimal bildiğinden dolayı olacak ki dedi: Efendi bizim yürüdüğümüz yol Müslüman yoludur... Dedim mirası kaldırılırsunuz Müslümanlık, mirası kaldırmamıştır. Refikimiz burada ise kendine karşı da söylüyorum, mirası kaldırılırsunuz... Müslümanlık bunu kaldırmamıştır. Miras hakkında birçok nusus-ı katia vardır. Kuran-ı Kerimde. Buna ne dersin? Sen dedi, bilmiyorsun Hazreti Peygamber aleyhiselâti vesselâmın malına kimse mirasçı olmamıştır. Dedim, bu maaşir-i enbiyaya mahsus bir şeydir ve bu da ayrıca bir nas ile halledilmiş bir meseledir. İslâmiyette miras kalkamaz ve kalkmakta bizim menafimize muvafik değildir. Hulâsa efendiler bunları o Şeyh-i Fazıl o derece iğfal etmiş ki bu zavallılara acımamak elden gelmiyor. Fakat yalnız kendilerini uçuruma götürse, Allah belâsını versin der geçeriz. Fakat bütün Ümmet-i İslâmiyeyi de o uçuruma sürüklemek istiyor. Efendiler, demin arzettiğim veçhile bu mesele sopa ve cebir meselesi değil, bir fikir meselesidir. Fikir sahasında Bolşeviklik esasatı ile iştigal etmek ve Müslümanlığın menafi-i âliyesi... Bunları da meydana atmak suretiyle kendimiz için derece-i vücutta ve bu da müttefikkirin-i İslâmiyeye düşen bir farizadır. Binaenaleyh bendeniz öyle istiyorum ki bu vecibe-i diniyeyi bu fariza-i diniyeyi bu Meclis'in mütefekkiri ifa etsinler. Ümmet-i İslâmiyeyi bu delâletten kurtarsın. Birkaç sözle halledilecek mesele değildir. Şu halde Müslümanlığın esasatını meydana atmak ve takip edilecek hatt-ı hareketi tayin etmek yalnız Türkiye'de yaşayan Müslümanlara değil, Rusya'da bu hatt-ı hareketler hakkında mufassal, müdellel ilm-î risaleleri neşir ve tevzi etmek lâzımdır. Taki bu suretle 350 milyon Müslümanı da bu delâletlerden kurtarsın. Son vazife-i diniyesini ifa etmiş olsun."

Sonuç olarak;

"Vehbi Efendi Hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde bilinikâat Bolşeviklik propagandası üzerinde görüşmeye devam edilerek, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Raporu ihbar telâkki edilerek, tahkikat ve takibat yapılmak üzere evrakın şubeye havalesi kabul olundu."

2.h. İşgal Yıllarında Balıkesir’de Yunan Mezalimi Hakkındaki Görüşleri

“1336/1920 Senesi Maliye Vekâleti Bütçesi” görüşmeleri münasebetiyle sözleri:¹⁶

“Hasan Basri Bey (Karesi). –Efendiler, yedi aydan beri Yunanilerin işgali altında kalan livamızın iki nahiyesi lehülhamd işgalinden kurtuldu. Anadolu Hükümet-i milliyesine iltihak etti, zaten mühlhak idi. Bize ilk telgraf olmak üzere gayet sevinçli bir şeyler yazıyorlar. Bunlar Balat’la Sarnıç nahiyeleridir. Esasen Balat (bugünkü Dursunbey) için üç yüz otuz (1914) senesinde kaza tahsisatı konulduğundan derhal buraya kaymakam tayin edildi. İşittiğimize göre bu gibi düşman elinden kurtulan idare-i hususiye memurin ve muallimini cidden acımacak bir haldedir. Hükümet böyle Yunan işgali altından çıkmış ve bize iltihak etmiş olan yerleri nazar-ı itibara aldı mı, almadı mı? Ferit Beyefendi den bu hususta izahat isterim.”

“Maliye Vekili Ferit Bey –Tetik, benim salâhiyetim dâhilinde değildir.”

“Hasan Basri Bey (Karesi). –Efendim, vilâyata muavenet faslının müzakeresinde bulunduğumuz için bendeniz bu istihlâs edilen yerler hakkında Hükümetin nazar-ı dikkatini celbetmek istiyorum. Orada bulunan muallimler, kaviiyyen zannettiğimize göre, açtır. Ve buyurdıkları gibi her ikisi de nahiye değildir. Birisi kazadır. Herhalde Hükümetin nazar-ı dikkatini celbediyorum. Buralara acısınlar, buralar mahviperişan olup kalmıştır.”

“1336/1920 senesi Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi ve o meyanda müzakere edilen teklifler ve sual takrirleri” ile ilgili görüşmeler münasebetiyle sözleri:¹⁷

“Hasan Basri Bey (Karesi). –Müdafaa-i Milliye bütçesinin müzakeresi en çok tenkit edilebilecek bir sahadır. Fakat efendiler; bu tenkitlerden ziyade, dâva-yı millimizin biran evvel husulüne ait temenniler izharı daha muvafıktır zannederim. Ben de Müdafaa-i Milliye bütçesi vesilesiyle burada birçok şeyler söyleyebilirim. Birçok acı hakikatler, safhalar mevcuttur. Fakat son zamanlarda Yunanlıların işgali

¹⁶ TBMM ZC, Cilt: 8, TBMM Matb, Ankara 1945, 2. Basılış, (içt.: 146, 7. 2. 1337/1921, celse: 2), s. 120-121.

¹⁷ TBMM ZC, Cilt: 8, TBMM Matb, Ankara 1945, 2. Basılış, (içt.: 147, 8. 2. 1337/1921, celse: 1), s. 139-140.

altında inleyen memleketimden aldığım bir takım mektuplar var ki beni, feriyata taallûk eden bu gibi intikadattan menediyor."

"Efendiler! Allah hiç kimseyi memleketinden dâr ve mehcür bırakmasın, dünyada bundan daha acı, bundan daha elemnak hiçbir şey yoktur. (Pek doğru sesleri.) Aldığım mektuplarda; Yunanlıların fecayii altında ağlayan, titreyen münevverlerin gündün güne ortadan kaybolmakta olduğu, köylerde, ırz, namus, mal ve saire namıyla bir şeyin kalmamakta bulunduğu ve zaman zaman camilerdeki minarelerde ezan okunmaktan bile men edildiği ve bu gibi daha birçok acı şeyler yazılıyor. Şimdi aldığı mektupta; memleketimizin en kıymetli ve değerli, en muhterem ve hamiyetli bir genci vardı; İbrahim Baki Efendi isminde bir zat, bunun rahmet-i rahmana kavuştuğu yazılıyor. Eşraftan Ali Efendi isminde biri –ki Medresetü'l kuzattan mezun bir zattır. İkinci abdestini alırken suret-i faciada şehit edildiği bildiriliyor. Hareket-i milliye ile alâkadâr olsun, olmasın, birçok zevatin işkenceler altında kıvrılmakta olduğu yazılıyor. Seksen yaşında Kocabıyıkzade Mehmet Efendi namına bir zatın her gün işkenceler altında birçok eziyetlere mâruz bırakıldığı ve nihayet bu zatın; artık illâllah, asacaksınız asınız, öldürecekmeniz öldürünüz, diye tek başına isyan ettiği yazılıyor. Hulûsa birçok felaketli haberler ki insan bu haberler karşısında, bilhassa kendi memleketi olmak itibarıyla, tahammül edemiyor, dayanamıyor."

"Ziya Hürşid Bey (Lâzistan). –Bütçeye taallûku yoktur bunların."

"Hasan Basri Bey (Devamla). –Rica ederim, bütçeye taallûku yoktur demeyin. Ben kalbimi söylüyorum Bütçeye taallûku vardır ve var olduğunu takdir ederek söylüyorum. Aldığım mektubun bir fıkrasında deniliyor ki, "Reha ve halâs güneşi doğmayacak mı? İhtiyar nineler geceleri sabahlara kadar dua ediyor ve yarabbi bize mutlaka Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin kuvvetlerini göster diyorlarmış." Bunalan, ağlayan, ruhumuza, Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa hazretleri bir reşşâse-i ümit ve teselli serpsin. Zaten nevmit değilim. Yalnız tatmin edici bazı beyanatta bulunulmasını rica ediyorum. Yunanlıların mezalimi hakkında her gün her saat bu taraftan doğacak güneşe intizar eden, ellerinde sopalarla Yunanlıları koymaya savaşan memalik-i meşgulemize ne vakit kavuşacağız? Halâs güneşi ne vakit parlayacak? Biraz ışık veriniz Paşa hazretleri."

"Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa (Kozan). –Efendim bu bapta tafsilât vermekten beni mazur görünüz. Mamefih milletin dışından, tırnağından arttırarak verdiği milyonları israf etmeyerek, milletin efradını halâs ve vatan uğrunda hüsn-i istihdam ederek, az zamanda maemalik-i meşgulemizi kurtaracağımıza, tamamiyle ümit var olduğunu arz ederim. (Alkışlar)."

*“Düşman istilasından kurtulan mahallerde eshabının firarına mebni sahihsiz kalan emval-i menkule ve mezruat hakkındaki kanun” münasebetiyle sözleri:*¹⁸

“Reis - Memalik-i müstahlasadan firar veya gaybubet edenlerin emlakine ait layiha-i kanuniyenin müzakeresini geçiyoruz. Heyet-i Vekilenin ve encümenlerin teklifleri var. Hepsi de okunacak (BMM Reisi M. Kemal’in teklifi ve esbab-ı mucibe layihası okunur. Metrük emvali ve gayrimenkule ile mezruat hakkında mevadd-ı kanuniye maddeleri okundu.”

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Encümene biraz izahat verilsin.”

(Konya Mebusu Vehbi Efendi’nin konuşmasından sonra)

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendiler; Bu kanun zannederim ki, itiraza mahal olmayacak derecede pek lazım bir kanundur. Bu kanunun ruh ve manasını, memleketlerini düşman istilası altında bırakmak bedbahtlığına uğrayan bizim gibi muhacir mebuslar daha iyi tanır. Efendiler, memalik-i meşguledeki İslam emval ve emlakine karşı; öteden beri içimizde, bulunan ve bizim nan ve nimetimizle perverde olan vatandaş değimiz adamlar tarafından yapılmadık tecavüzler bırakılmamıştır. Ara sıra pek müşkülâtla aldığımız haberler bize gösteriyor ki, memalik-i meşgule dâhilinde icra edilen mezalim ve teaddiyata had ve payan yoktur. Bunların birçok misallerini burada diğer bir vesile ile arz etmek istiyorum ve şimdi izahını zait görüyorum. Maamafih efendiler, biz bu kanunu kabul etmiş olmakla, memalik-i müstahlasadan firar veya gaybubet edenlerin malını büsbütün imha etmiş olmuyoruz. Ulüv-i cenabımız muktazası olacak ki; emval-i menkulelerini satarak bedellerini beytülmale teslim ve emval-i gayrimenkulelerini, arazilerini de muhafaza etmek istiyoruz. Bu, Müslümanların ulüv-i cenabını gösterir bir kanundur. Eğer bunlardan firar veya gaybubet edenler tam manasıyla Müslüman adaletine muvafık bir sadakat gösterirlerse elbette Müslümanlar da yine fiilen ulüv-i cenabını onlar hakkında ifa edecek ve gösterecektir. Biz bu kanunu kabul etmekle, onların mallarını ziyadan kurtarmış oluruz. Binaenaleyh, bu kanunun derhal kabulünü Heyet-i Celilenizden istirham ederim.”

(Erzurum Mebusu Nusret Efendinin beyanından sonra Operatör Emin B. (Bursa) ve Yahya Galip Bey (Kırşehir)in konuşmalarından sonra)

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Hoca Nusret Efendi Hazretleri küffara ait olan... (Ekseriyet yok sesleri).”

“Reis - Vardır efendim.”

¹⁸ TBMM ZC, Cilt: 9, TBMM Matb, Ankara 1954, 2. Basılış, (içt.: 7, 14. 3. 1337/1921, celse: 2), s. 122-126.

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Küffara ait olan bir ayet-i kerimenin tavsif ettiği bir hale geldiğimizi kemal-i esefle söylediler ki bu, çok doğrudur. Çünkü Müslümanlar memleketlerini tahrip değil, imar ederler. Sonra bir ordu kumandanının yaptığı fenalıktan da bahis buyurdular. Bu da ihtimal doğrudur. Bunlar efendiler, gayri kanunî yapılan bir takım yolsuzluklardan ibarettir. Bu kanunla mezalim arasında zannedirim ki hiçbir münasebet yoktur."

"Hoca Efendi Hazretlerinin verdikleri hükme göre, isyan etmek suretiyle memalik-i müstahlasadan firar veya gaybubet edenlerin menkul veya gayrimenkul emval ve emlakinin tamamen Hazine-i Celileye ve daha doğrusu Beytümale ait olması merkezindedir. Bunlar tamamen Beytümale verilmelidir, buyurdular. Eğer içlerinde avdet edenler olursa o vakit, avdet edenlerin de zararının telafi edilmeyeceğini burada söylediler. Efendiler, firar veya gaybubet edenlerin emvali tamamen Beytümale ait olmak lazımdır. Fakat bu lüzum hakkında bugün henüz gaye-i milliyemize tamamıyla vasıl olmadığımızı nazaran buna dair bir kanun tedvini doğru değildir. Tedvin ve tesbit edilen şu madde bu zamana göre gayet muvafık bir maddedir. Biz meşgul memleketlerimizi İnşallah tamamıyla istirdada muvaffak olur ve ondan sonra icabedecek ahvale göre lazım gelen kanunları çıkarabiliriz. Hâlihazırda bütün emval ve emlak bugün Beytümale aidiyetine dair bir kanun neşri menafi-i İslamiyemize muvafık değildir. Çünkü henüz gayemize tamamıyla vasıl olamamışızdır ve bu bizim fülîyat itibariyle aleyhimize fena neticeler tevilit edebilir. Hatta bazı zevat bu şekilde bir kanunun tanzimi bile doğru değildir kanaatinde bulunuyorlar. Efendiler, bilmiyorum, belki hissimle hareket ediyorum. Fakat bu kanunun tedvini bugün zaruri ve lazımdır. Düşman elinde bulunan memleketle red, bilhassa Yunanlılar o kadar fecayi ve şenayi yapıyorlar ki, bunlara yürekler dayanamaz. Yapılan bu fecayi ve şenayiın saikleri de öteden beri koynumuzda büyüttüğümüz yılanlardır. Mukabelebilmisil ise meşrudur. Fakat biz efendiler, fecayi ve şenayi yapmak istemiyoruz. Onların menkul mallarını bilmüzayede satıp bedellerini mal sandığına yatırmak, gayrimenkul emlak ve arazisini de idare etmek istiyoruz. Rica ederim, bundan büyük ulüvvücenab mutasavver midir?"

"Efendiler, daire-i intihabiyemizde münevver namına Yunanlılar ne buldularsa bunları tamamen nefyettiler, teokif ettiler, hatta içlerinden bazılarını da canavarca şehit ettiler."

"Efendiler, Yunan zabıtları bıraktığımız evlere cebren yerleştiler ve mefruşatı da Türklere temin ettirdiler. Balıkesir'de Müslümanların galeyamı neticesinde bir hadise çıktığını haber aldım. Cebren evlere giriyorlar. Ailelerin harimine giriyorlar. Cebren ikamet ve beytutet etmek istiyorlar, bundan dolayı bir hadise çıkıyor. Erdek Kazası Rumları Yunanlılara istinat ederek Erdek'te bulunan İslam eşrafının

ağızlarına değnekten gem yapmak suretiyle bunları, hâşâ, rükû tavrında sokaklarda dolaştırmışlardır. Ve ağızlarında çomak olduğu halde hâşâ minelhuzur, ulumalarını teklif etmişler ve fakat bağırırken ağızlarından bu çomaklarını düşürürlerse cezalarının idam olacağını söylemişlerdir. O zavallı Müslümanları değnekler altında bu suretle öldürmüşlerdir.”

“Operatör Emin Bey (Bursa)- Yunan medeniyeti (!)”

“Hasan Basri Bey (Devamla)- Ve sonra ki, Yenigün Gazetesinde gördüğünüz, Balıkesir’de Behice isminde bir İslam kadını cebren tanassur ettirmişler ve Yunan kumandanı muavinine istifraş ettirmişlerdir. Rica ederim, biz bu gibi mezalim ve fecayia şahit olup dururken hala haddinden çok fazla olarak merhamet göstermek zannederim mezelleştir. Fakat biz gene Müslümanlığın ulüvvücenabını göstermek suretiyle onların menkul mallarını satıp bedellerini Beytülmale vermek ve gayrimenkul mallarını da hüsnü idare etmek istiyoruz ve cihan bu adalet, bu ulüvvücenabı görsün.”

“Efendiler, rica ederim, hatta bu şekilde bile bir kanunun tedvini lazım değildir, diyebile kabul etsin.”

“Hüseyin Avni Bey (Erzurum) - Efendim, usul-i müzakereye dair bir şey arz edeceğim. Efendim, bu kanun umumi ve mutlak olarak umum tebaa-i Osmaniyeye ait bir kanundur. Bunda Müslim ve gayrimüslim dâhildir cereyan-ı müzakere değişmiştir. Bu, fevkalade ehemmiyeti haizdir. Adliye mesailine de şümulü vardır. Mümkün ise teklif ediyorum, Adliye ve Şeriye Encümenine gitsin.”

“Reis- Adliye ve Şeriye Encümenine havalesini kabul ediyor musunuz? (Kabul sesleri) Adliye ve Şeriye encümenlerine havalesi kabul edildi.”

2.i. Fes Giyilmesi Hakkındaki görüşleri

“Gümrük tarifesinin (B) ve (D) cetvelleri hakkındaki kanun” münasebetiyle sözleri:¹⁹

“Maliye Vekili Ferit Bey - Müsaade buyurur musunuz Reis Bey? Ondan evvel 343ncü fasıl vardır. Fes, püskül, külah. Bunu ne yapacaksınız efendiler? (Giyeceğiz sesleri). Efendim, bu mesele de geçenlerde mevzuubahis olmuştu. Binaenaleyh mütalaa-i alinizi almak isterim.”

“343 ncü fasıl: Fes (püsküllü ve püskülsüz ve bundan Acem kalpağı (külah)”

¹⁹ TBMM ZC, Cilt: 9, TBMM Matb, Ankara 1954, 2. Basılış, (içt.: 13, 28. 3. 1337/1921, celse:2), s. 274-275.

"Maliye Vekili Ferit Bey -Efendim, bunlar Avrupa'da yapılıyor. Fevkalade fahiş bir fiyat ile memleketimize geliyor. Hâlbuki memleketimizde başımızda serpuş olarak kullanılacak çok şeyler vardır. Onun için hepsini menedelim."

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendiler, geçenlerde arz ettiğim veçhile, fes yüzünden Memalik-i Osmaniyyeden harice çıkan paranın miktarı pek yükseklerle baliğ oluyor. Hâlbuki fes, bugünkü fülîyatımızla da sabit olduğu üzere millet tarafından ittifak ile kabul edilmiş bir serpuş-ı milli değildir. Muhtelif ve mütenevvî eşkâl altında kalmak suretiyle gayrimuttarî bir şey içinde bulunuyoruz. Geçen günkü müzakeremizde püskül belasından lehülhamd kurtulduk. Senelerden beri faydasız püskülü sallıyan feslerin dahi men'i mantiki bir neticedir. Binaenaleyh fesi Memalik-i Osmaniyyeye sokmıyalım. Yalnız bunun yerine hangi bir serpuşu milli kabul edecek isek onu ayrıca münakaşa eder ve serpuş-ı milli olarak kabul edebiliriz. Mesela bence basit ve sade bir hayat içinde bulunmamız lüzumuna binaen keçe külâh giymek daha muvafık bir şeydir. (Handeler)."

"Sonra efendiler, bu vesile ile bir şeye nazar-ı dikkatinizi celbetmek istiyorum. Püsküllü fesi attıktan sonra fesin altında diğer bir şey daha geliyor. Kıravat; zannedirim ki bu da zaittir. Bunu da kaldıralım. (Gürültüler)."

"Besim Atalay Bey (Kütahya)- Efendim, dünyada bizim kadar serpuş değiştiren bir millet yoktur. Resmen kabul edersek karşısında muhalefet görürüz..."

"Hüseyin Avo ni Bey (Erzurum)- ... Düşününüz ki Türkiye'de on milyon halk fes giyiyorsa ve fesin tanesi beş liraya olduğuna nazaran senede elli milyon lira Avrupa'ya gidiyor. Bu nazar-ı dikkate alarak iyi düşününüz... Askerlerimiz de bir zamanlar fes giyiyorlardı. Dün bir şey yaptılar, giydiler, biz de her halde başı açık gezmeyiz. Bir şey buluruz. Herşey ihtiyaçtan doğar. Biz o zaman çaresini buluruz."

"Reis- Efendim, şimdi Maliye Vekili Beyefendinin bir teklifi vardır. Gümrük Tarifesindeki fes maddesinin de men'i ithalini teklif ettiler. Gümrük Tarifesindeki fes maddesinin de men'i ithalini teklif ettiler. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Ekseriyeti azime ile kabul edildi."

2.j. Af Konusundaki Görüşleri

*“Darülharbde hüsnü hizmet ve yararlık ibraz eden mahkûminin müddeti mahkûmelerinin affına dair kanun layihası” görüşmeleri münasebetiyle sözleri:*²⁰

“Darülharbde yararlık gösteren mahkuminin müddet-i mahkumelerinin affına dair kanun lâyihası ve Adliye encümeninin mazbatası.”

(Müzakereler)

Konu ile ilgili TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın takriri ve esbabı mucibe layihası okunur. Darülharbe gidecek eşhas haklarındaki takibat ve mücazatın teciline dair 17 Rebiülâhir 1333 17 Şubat 1330 tarihli kanuna zeyledilen madde-i müzeyyele okunur. Daha sonra Adliye encümeni mazbatası okunur. Konu ile ilgili kanun maddeleri sunulur. Devam eden müzakereler sırasında Hasan Basri (Çantay) Bey şunları söyler:

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendim, tekrar arz ediyorum. Abdülkadir Kemali Bey, öteden beri tekrarladığı eladli esasülmülk kaidesinin şimdi başka vadede ifade-i kelam etmiş olmasına rağmen tatbikini teklif edeceğim. Adalet, cürüm mukabilinde ceza tatbikiyle kabil-i husüldür. Af, şahsa ait olan haktan vazgeçmek suretiyle mümkündür. Fakat umuma, herkesin hukuk-ı şahsiyesine ve heyet-i içtimaiyenin hukuk-ı umumiyesine taalluk eden mesailde af, zannedirim adalet düsturuna muvafik değildir. Seferberliğin bidayetinde hapisanelerden ceffkalem, bilatetkik toplanan şahusların ne mahiyette adamlar olduğunu Heyet-i Muhtereme pekale bilir. Hapisane sükkânının hepsi fena adamlar değildir. İhtimal ki, içlerinde hüsnühal ashâbı da vardır. Fakat devşirme suretiyle alınan adamlar ekseriyetle bu kabil hüsn-i hal ashâbından değil eşirradandır, bundaki kabahat idare memurlarıyla o vakitki zayıfkalb bulunan adliye memurlarıdır. Hapisanelerde bile zaptedemedikleri eşhası başlarından aşırmuş olmak için cepheye gönderdiler. Abdülkadir Kemali Bey bunların cepheye yüzde seksen veya yüzde yüz hayatiyle hizmet ettiklerini iddia buyurdular. Bendeniz cepheye hizmetlerini bilemiyorum. Fakat cepheden avdetlerinde dağa çıkmak suretiyle zavallı milletin malı ile namusu ile hayatı ile oynayan birçok eşirranın bulunduğunu biliyorum ve bunlardan bilhassa daire-i intihabiyemdeki Gönen, Manyas muhit-i ahalisinden olanların bazılarının esamisini burada sayabilirim. Hatta bu kabil kimseler bugün bile Yunan'a hizmet ediyor. Rica ederim af meselesinde böyle semahat göstermiyelim. İyi tetkik edelim. Eğer içlerinde ekseriyet şayan-ı af ise o zaman affedelim. Değilse tetkik edelim. Bunları

²⁰ TBMM ZC, Cilt: 11, TBMM Matb., Ankara 1958, (içt.: 50, 14. 7. 1337/1921, celse: 2), s.263-267.

af etmek suretiyle milletin başına tekrar bir bela getirmiş olmayalım. (Doğru sadaları)"

2.k. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri Sonrası Türk Ordusunun Sakarya'nın Doğusuna Çekilmesi Üzerine Meclis'in Kayseri'ye Nakli Görüşmeleri Sırasındaki Konuşması

"Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin Eskişehir'in sükûtundan sonra cepheye yaptığı teftiş neticeleri hakkında izahatı ve Meclisin Kayseri'ye nakli hakkında" yapılan görüşmeler sırasında ki sözleri:²¹

"Hasan Basri Bey (Karesi) – Tenkidlerin harbin netileneceği zamana bırakılmasını bendeniz teklif ediyorum. Bugün gerek orduyu, gerek vaziyeti tenkid edecek zamanda değil, bilakis gerek orduyu ve gerek vaziyeti takviye edecek mevkiideyiz. Bendenizin isterseniz saffetime, isterseniz budalalığuma hamlediniz. Bazı samimi maruzatta bulunmak istiyorum."

"Mustafa Fevzi Paşa Hazretleri ledelicab Meclis'in nakli için sebükbar bulunmaklığımızdan bahsettiler. Bu mazaallah ileride zuhur edebilecek bir hale göre başlanmıştır. Fakat efendiler, Meclis-i muhtereme son dakikaya kadar sebat fikrinden vazgeçmesin. Bugün benim ayaklarımın Kayseri'ye doğru yürümek istemiyor, belki Balıkesir'e, İzmir'e yürümek istiyor. Eğer kuvvete ihtiyaç varsa bu memleketin kuvve-i hayatiyesi lehülhamd velminne ölmemiştir. Niçin bu memleketin kuvve-i hayatiyesine müracaat etmiyoruz? Efendiler, biz Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten sonra tecrübe ettik. Baltalarla, bıçaklarla, sopalarla toplanmış halkı Yunanlılar dağlarda gördükçe bizim üzerimize gelmemiştir. Bunda bir mahzur-ı askeri yoksa rica ederim, bu millet her türlü fedakârlığa hazırdır. Çıkalım, hepimiz birden gidelim, Polatlı'da Meclisi kuralım. Bütün millet arkamızdadır. (Müdahaleler) Rica ederim, sözümü, kesmeyin. Bugün tarihi günler yaşıyoruz. Herkes hatırına geleni, söylemelidir. Hicret ve nakil meselesi kuvve-i maneviyesi sağlam olan ordumuzun ilâ mâşallah bu sağlamlığına fena tesir yapmadı. Ordumuz sapaşğlam duruyor. Fakat halk üzerinde fena tesir yaptı. Ben kendi hesabıma bu memleket halkından sıkılıyorum. Diyorlar ki; sizin ailelerinizin namusu var da bizim yok mudur? Efendiler, gitmemek felâket olduğu gibi gitmek de daha büyük felâkettir. Bunun iki tarafı da mucibi münakaşa meselelerdendir. Ta Bergama'dan İzmir kazalarından birer birer akıp gelen seyl-i hicret bütün milletin ve âlem-i İslâmın nokta-i istinadı olan...

²¹ TBMM GCZ, (17 Mart 1337/1921 – 25 Şubat 1337/1922), Cilt: II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1.Baskı, (içt.:57, 30. 7. 1337/1921, celse: 2), s. 123-124.

Bu siklet, bu kütleler, bu tufan şarka doğru gidecek olursa maazallah bizim için sefalet ve felâket daha büyük gibi geliyor. Erkân-ı Harbiyemizin harekâtına müdahale edemeyiz. Erkân-ı Harbiye bugün mühim bir hastalığa düşer olan bir adamın hayatı üzerinde ameliye-i cerrahiye yapan bir doktor gibidir. Bir doktor ameliye-i cerrahiye neticesinde muvaffak olamazsa bir hayatı feda eder. Maazallah Erkân-ı Harbiyeye müdahale edersek milleti feda edebiliriz. Onun için Erkân-ı Harbiyeye müdahale etmeyelim. Ben bunu anlamak istiyorum. Sebükbar olan Meclisimizi Polatlı'ya götürmek üzere daha tarihi, daha millice ve daha mertçe bir muvaffakiyet göstermek mümkün değildir? Eğer efendiler, bu Meclis bu vaziyeti alırsa, sebükbar olursa zannediyorum ki kuvve-i mukavememiz daha ziyade artar, bütün millet bizimle beraber bulunur. Zaten beraberdir. Bütün millet müttahiddir. Yunanı isteyen Müslüman değildir. Bunların bu millete alâkaları yoktur. Millet denilince heyet-i mecmuası hatıra gelir. Zaten bundan âri olan adamlar millet camiasından hariçtir. Binaenaleyh millet düşmanla harben ve sonuna kadar harbedecek olan bu Meclise zahirdir. Binaenaleyh bendeniz silsileyi takip edemiyorum. Hülasatülhülasa tarihe karşı mühim bir vazife yapılmış olmak için Erkân-ı Harbiye kemakân bütün harekâtında serbest kalsın. Biz Polatlı'ya gidelim (Ne faidesi var sesleri) Biz halkı son katreye kadar fedakârlık etmeye müheyye bir vaziyete getirmiş olacağız. Çünkü biz nümune-i imtisal olacağız. İkinci faidesi cephenin arkasında, cephenin yakınında Meclis heyet-i muhteremesini gören bu ordu, Meclis-i muhteremi düşünerek daima ileri gidecek, benim kanaatım budur.”

“Sonra ufak bir mülahaza daha arz etmek istiyorum. Demin Fevzi Paşa Hazretleri gerek sahile gidecek anasır-ı müfsidenin gerek dâhilde bulunması muhtemel bir takım adamların memleket dâhilinde isfadat yapmak isteyeceklerinden bahsediyorlar. Vaziyetimize tamamen hâkim olmak ve vahdet-i milliyemizi kemakân muhafaza edebilmek için rica ederim, Heyet-i Vekile ve bilhassa Dâhiliye Vekâleti eşhas-ı idariye üzerinde fazlaca tetkikatta bulunsun. Bir vilâyette bulunan iyi bir vali o vilayet ahalisini istediği bir noktaya getirebilir. Fakat bu zamanda bilhassa idaresiz, korkak, zaîf idareye mahkûm adamlar re'sikârda olursa memleket için felâket muhakkaktır. Onun için kendine güvenebilecek ve bu milletin ruhunu kavrayabilecek zevatin re'sikârda, re's-i idarede bulunması lâzım gelir. Efendiler, bu sözlerim gayet samimidir. Seni vali yapalım dediler... en aciz bir ferd telâkki ediyorum... Sonra efendiler vakit geçmiş...”

2.1. Başkumandanlık Kanunu Üzerine Görüşleri

“Başkumandanlık ihdası ile bu vazifenin TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine tevcihi hakkında Kanun Teklifi münasebetiyle” yapılan görüşmelerde sunları söylüyor:²²

“Hasan Basri Bey (Karesi) – Efendiler, Reisimizin kumandayı bizzat deruhte etmek lütfunda bulunması hepimizi meserretlere gark eyledi. Kendilerinin kıymet-i askeriye ve kudret-i feokâlâdeleri dolayısıyla tedabir-i lâzımeyi ittihaz edecekleri için Avn-i Hakk'ın her halde hareketlerinde rehber olması memul-i kavidir. Yalnız Meclis'te bir halet-i ruhiye vardır. Paşa Hazretlerinin kudret-i askeriyeleriyle, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da muvaffak olması Meclis-i Âli'nin bütün ruhile, bütün kabile kendileriyle birlikte olmasına mütevekkiftir. Meclis-i Ali'de husule gelen halet-i ruhiyeyi nazar-ı itibara alarak Meclis-i Âli'nin bu halet-i ruhiyeye maruz kalmaması neye mütevekkif ise kendileri için avamil...”

“Fihakika harekât-ı askeriye müdahale doğru değildir ve bunu geçenlerde bendenize ameliyat yapan bir doktora müdahale edilmemesi ne kadar lâzımsa bir kumandana müdahale edilmemesi de o kadar lâzımdır. Fakat mesele harekât-ı askeriye müdahale, adem-i müdahale meselesinden ibaret değildir. Efendiler, soruyorum, şimdiye kadar biz Meclis-i Âli'nin bidayet-i teşekkülünden şu zamana kadar değil, harekât-ı askeriye hatta Hükümetin yaptığı harekâttan yüzde doksanına müdahale ettik mi? Heyet-i Vekile birçok mesail-i mühümmede serbest kalmış, Meclisimizce bunlara dahi müdahale edilmemiştir. Kaldiki memleketin hayat ve memati mevzubahis olduğu şu dakikalarda müdahale etmemeli kendi menfaat-i milliye ve vataniyesi icabatındandır. Binaenaleyh Meclis-i Âli'nin müdahale eylemeyeceğine itimad lâzımdır. Bizim kendilerine karşı itimadımız olduğu gibi Paşa Hazretleri de bu halet-i ruhiyeyi nazar-ı itibara alarak Meclis-i Ali'ye bittabi itimad ettiklerini burada söylerler. Efendiler birkaç gündür hakikaten Mecliste bir hassasiyet husule geldi. Bu hassasiyetin men'i ...”

“Efendiler biz istiyoruz ki memlekete kurtulsun, düşman kovulsun. Yoksa şu tarzda bu tarzda yapılsın değil herhalde biz şu Yunanlılarla”.

Sonuç olarak;

“İkinci Reis Vekili Adnan Beyefendinin riyasetlerinde içtima ederek; Başkumandanlık ihtası üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

²² TBMM GCZ, (17 Mart 1337 (1921) – 25 Şubat 1337 (1922), Cilt: II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1. Baskı, (içt.: 62, 5. 8. 1337/1921, celse: 1), s. 170-171.

Paşa Hazretleri beyanatta bulunarak, umumi surette tezahür eden arzu ve talep üzerine, üç ay müddetle mukayyet olarak Başkumandanlık vazife ve mesuliyetini deruhte edeceğine dair takriri okundu. Başkumandanlık vazaif ve mesuliyet ve şartlarına dair müzakeratı müteakip Sinop Mebusu Rıza Nur ve 8 arkadaşının imzası ile teklif olunan Başkumandanlığın Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine tevcihi hakkındaki kanun müzakere ve yapılan tadil teklifleri reddolunarak kanun teklifi aynen kabul olundu ve celseye nihayet verildi."

"Reis tarafından zapt-ı sabık oylandı ve kabul edildi.

2.m. Yunan Mezaliminin Protesto Edilmesi Hakkında Sözleri

*"Karesi Mebusu Abdülğafur Efendi ile arkadaşlarının, Yunan mezaliminin protesto edilmesine dair takriri" münasebetiyle sözleri:*²³

"Reis- Efendim, bu takriri bir dereceye kadar karip Karesi Mebusu Abdülğafur Efendi Hoca ile İbrahim ve Basri beyefendilerin bir takriri var."

"Riyaset-i Celileye

Yunanlıların işgal muntakalarında icra ettikleri mezalim ve şenayi, bilhassa son zamanlarda gayrikabil-i tahammül bir hale gelmiştir. Balıkesir'den aldığımız haberlere nazaran Yunanlılar birçok erkek, kadın zavalluları tazyik ve tevkif etmekten başka bir hayli dindaşlarımızı da Atina'ya, Patras'a ve sair yerlere nefyü iclâ etmişler ve kendilerine enva-i fecayi irtikâb etmekte bulunmuşlardır. Bugün aç sefil, hayatından bizar bir halde inlemekte olan bu zavallı ve sivil kardeşlerimiz hakkında her şeyden evvel medeniyet dâvasında bulunanların celbi nazar-ı dikkatlerine ve mezalim-i sairinin her vesileden bilistifade protesto edilmesine himmet buyurulması zımında işbu takririn Hariciye Vekil-i Muhteremine tevdiini teklif ederiz.

Karesi Mebusu

Karesi

Karesi

Abdülğafur

İbrahim Cevdet

Hasan Basri"

"Tevfik Rüşdü Bey (Menteşe)- Bir kelimenin tashihini rica ediyorum. Yunan mezaliminin kabil-i tahammül olduğu bir vakit yoktur Bu takriri veren arkadaşlarımıza teşekkür ederim. Fakat tahammül edilecek bir haline hiç tesadüf edemedik. Esasen onu ne kadar tekrar edersek yine azdır."

"Yahya Galib Bey (Kırşehir)- Avrupa'ya sormalı ki, Yunanı nasıl hükümet olarak kabul ediyor?"

²³ TBMM ZC, Cilt: 16, TBMM Matb, Ankara 1958, (içt.: 154, 4. 2. 1338/1922, celse: 2), s. 218-219.

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendim, Tevfik Rüşdü Beyefendinin buyurdıkları gayet doğrudur. Yunanlılar, bütün hukuku insaniyeye, hukuku medeniyeye taban tabana zıt ve tarihi beşeriyetin görmediği bir canavarlıkla İzmir'e girdiklerinden itibaren, hatır ve hayale gelmeyen enva-i mezalim ve fecayii irtikâb etmişlerdir. Efendiler, İzmir katliâmları, Menemen katliâmları, Bergama katliâmları bizim henüz hâtralarımızda yaşamaktadır ve bizi intikam ile daima Yunanlılara karşı ve bütün cihanı beşeriyete karşı aslanlar gibi, kükretmektedir. Hakk-ı hayatını ispat eden ve bundan iki sene evvelden beri Yunanlıların hücumlarına imanlariyle karşı çıkan memleketlerimiz halkı maalesef bugün esaret altında inlemekte ve öteden beri zaten pek fazla ve gayrikabil-i tahammül bir halde bulunan Yunan mezalimi, günler geçtikçe daha fazla arttığı için, bugün, eskisine nispetle daha feci, daha elîm bir halet içerisinde bulunmaktadır."

"Efendiler, daire-i intihabiyemizden güç halle kulaklarımıza ulaşan haberlere nazaran Yunanlılar memleketlerimizde buldukları her boş evi birçok mazlum dindaşlarımızla doldurduktan başka, birçok erkekleri, kadınları, çoluk çocukları hapis ve tevkif ve tazyik ettikten başka bu biçare adamların mühim bir kısmını da Atinalara, Patraslara ve sair yerlere nefiy etmiş ve oralarda aç, sefil ve perişan bir halde inletmekte bulunmuştur. Efendiler; Yunanlıların Patras'a Atina'ya sevk ettiği zavallılar birtakım sivil ve masum insanlardır. Bunlar bugün hakikaten yemekten, içmekten ve her şeyden mahrum bir hayatı esaret altında inlemektedirler. İnsanlıktan zerre kadar nasibi olmayan bir kimse Yunanlıların yaptığı bu fecayiîni hiç birisini yapmaya cesaret edemez En vahşi canavarlar dahi Yunanlıların şu yaptığı canavarlıktan çekinir. Efendiler; bugün havza-i hâkimiyetimiz altında bulunan Hıristiyanların ne kadar enam ve refah içinde yaşamakta olduklarını herkes bilir. Birçok zamanlardan beri bunların mevcudiyetlerini yaşatmış olan bizler bugün bunları halen koyunlarımızda beslediğimiz halde maalesef mukabele bilmisil tenezzülünde bulunmuyoruz. Efendiler; bu bizim acimizden değildir. Bu bizim zilletimizden değildir. Türk'ün ulüv-i cenabındandır. Fakat memalik-i meşgulede dindaşlarımıza karşı mezal-i şenayi böyle devam ettikçe ben korkuyorum ki: Artık efkâr-ı umumiye ve burada bulunan dindarlarımız sabır ve tahammülü tüketecekler ve bihakkın mukabele bilmisilde bulunacaklardır ve bunu yapmaya mecbur olacaklardır. Efendiler; ben bu mezalimi işittikçe kendi mevcudiyetime karşı isyan ederek, dağlara çıkmak suretiyle Hıristiyanları kesmek istiyorum. Efendiler; artık medeniyet namı altında bu mezalim ve fecayii resmen tevlit ve teroviceden insanlara karşı diyelim ki, Türkler mukabele bilmisilden âciz değildirler. Onların raemalimize taslit ettikleri Yunan canavarlarının yaptığı fecayie biraz baksınlar. Biraz onları da görsünler. Eğer Türk'ün daha fazla üzerine varılacak olursa Türk her şeyden vazgeçecektir ve artık Türk burada koynunda besledikleri yılanları çıldırmaşcasına

geberteceklerdir. Efendiler henim orada ailem, kardeşlerini mezalim altında inler dururken, artık ben burada yaşamam. Bugün arkadaşlarımızdan birinin üç yaşındaki çocuklarına varıncaya kadar ki, o arkadaş Meclis-i Âli'nizdedir, tevkif edilmiştir. Artık bizim için yaşamak haramdır. Binaenaleyh Hariciye Vekil-i Muhteremi Yusuf Kemal Beyefendi bizim bu dertlerimize tercüman olarak, her vesileden bilsitifade, medeniyet namı altında yapılan bu feeaiye resmen tmüsaade eden hainlere anlatsın ve fakat anlatırken kemal-i celâdetle anlatsın ve biz daha fazla tahammül edemeyeceğiz. Biz tarihin yaptığı hataları tekrar ettirmek gafletinde bulunamayacağız. Binaenaleyh orada bulunan dindaşlarımız böyle inlemekte iken, bizim; burada rahat kalmamız doğru değildir. Binaenaleyh bunu kemal-i celâdetle anlatmalıdır ve her vesileden bilistifade anlatmalıdır. Mâruzâtım bundan ibarettir.”

“Reis- Efendim; bu takrir veçhile, mezalim protesto edilmek üzere takririn Hariciye Vekâletine tevdiini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir.”

2.n. Ağaçların Tahrip Edilmesi Hakkındaki Görüşleri

“Kütahya Mebusu Cemil Bey'in, ağaç katiyatının men'ine dair takriri” görüşmeleri sırasındaki sözleri: ²⁴

“Reis- Kütahya Mebusu Cemil Bey'in, ağaç katiyatının men'ine dair bir takriri var.”

“Riyaset-i Celileye

Odunun kifayetsizliğinden dolayı fıski tezeğinin ihrakına bile rağbet zarureti teolid ettiren nefsi-i Ankara şehriyle etraf kurasında söğüt ve saire gibi meyvatsız eşçar dikmek ve evlât gibi koruyup yetiştirmek ve badehu intifa eylemek usulünün bir ihtiyacı kadim olduğu malûmdur. Etrafında ormanlıklara malik olmadığı için bittabi baltalıktan da mahrum olan nefsi-i Ankara'dan bedi ile dekovil hattı boyunca Lalahan istikametine kadar imtidad eyleyen ırmağın her iki canibindeki meyvatsız ağaçlıklar kendi kendine yetişmiş olmadıklarından kâmilten sahiplidir. Ve bunları birrıza sahiplerinden mubayaa eylemedikçe kimse kesemez, çünkü memnudur. Binaenaleyh bu ırmak vadisinde yetiştirilmiş olan ağaçlıklar kâmilten mutasarrıfı olan sahiplerinin evlât, ıyal beslemek için yegâne iradı ve istinatgâhi maişetidir. İşte şu arz ettiğim Mamaközü ve Kayaş Vadisinde yetiştirilmiş olan sahipli ağaçları güya hastaneler mahrukâtı namına Mamaközü'nden bedi ile ileriye doğru kesmeye başlamış olan

²⁴ TBMM ZC, Cilt: 16, TBMM Matb., Ankara 1958; (içt. 155, 6. 2. 1338/1922,celse: 2), s. 233-237.

cihet-i askeriye işbu muamelât-ı kafiyesinde eşcar sahiplerinin muvafakatini istihsale lüzum görmüyor ve hattâ genç fidanlara varıncaya kadar kesiyor. Ve kestiğini hodbehod kendi tartıyor. Ve kestiği odunların dörtte üçünü birtakım gözde ve mültemesi hanelere bilâbedel dağıttıktan sonra mütebaki dörtte birinin beher okkasına da otuz paradan fiyat takdir eyliyormuş. Suk-ı Sultanide odunun kıyyesi yüz para ilâ üç kuruş iken otuz paradan fiyat takdir etmek ve onu da kesilen odunun dörtte birine hasreylemek ve eşcar sahiplerinin muvafakatini istihsal eylememek ve ileride mühim irat verecek olan genç ağaçları bile kesmek eğer doğruysa. (Çünkü bu baptaki sızaltı tevâtür derecesini aşkındır) halka karşı bir zulmü sarih idiğine binaen keyfiyetin serian tahkikiyle işbu katiyatın hemen men'i ve hastaneler mahrukâtı hakkında da mütaahhit usulünün tatbiki ve tebeyyün edecek hale göre yolsuz hareketi görülenlerin derhal tecziyesi ve bu başta mutazarrır olanlar varsa imkân dairesinde zararının tazmini ve fimaba't bu gibi yolsuz hareketlere meydan verdirtilmemesi ve neticesinin Meclise bildirilmesi ricasından ibaret olan işbu temenni takririmin Müdafaa-i Milliye Vekâleti Celilesine havale duyurulmasını teklif eylerim efendim. 2 Şubat 1338/1922

Kütahya- Cemil"

"Reis- Efendim bu da temenni takriridir. Fakat sahib-i takrir yok efendim."

"Salih Ef. (Erzurum) - Bendeniz kabul ediyorum."

"İsmail Şükri Ef. (Karahisar Sahib)- Bendenizin de bu gibi bir takririm vardır. Beş aydır Heyet-i umumiyyeye gelmedi. Şurada (Ayvalı) denilen mevkiye ne ebniye kalmıştır, ne ağaç kalmıştır. Bu da Meclis'in Muhafız Taburu tarafından yapılmakta ve berbat edilmektedir. Bunun serian önüne geçilmesi için bir emir verilmelidir. Başka çaresi yoktur."

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendim bundan takriben dört buçuk ay evvel bendeniz de bir takrir takdim etmiştim. Bağlarda yapılan tahribata ait suali ihtiva eden bu takrir Dâhiliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerine tasviben gönderildiği halde şimdiye kadar maalesef hiçbir cevap verilmemiştir. Daha doğrusu verilememiştir. Efendiler Büyük Millet Meclisi'nin icra-i hükümet ettiği bir millî payitaht dâhilinde gözümüzün önünde evlât gibi yetiştirilmiş meyoa ağaçlarının mütemadiyen tahrib edilmesi zannederim ki, bize pek mühim bir vazife göstermektedir. Bu vazife de Hükümete karşı tahribatın serian önüne geçmek ve müsebbiplerini tecziye etmek için haykırmaktır. Efendiler, kurtarmak azminde bulunduğumuz istiklâlimiz yalnız siyasi istiklâlden ibaret değil, fakat daha sağlam olarak iktisad-i istiklâldir. İktisadiyatı mahvolan milletler için hakkı hayat yoktur. Bilhassa ki bu asır iktisat asrıdır. Servet-i milliyenin iktisadiyatımızın böyle göz

önünde günden güne tahrib edilmesi bizim için büyük bir hâdisedir. Görüyorsunuz ki, aylardan beri çarşılara, pazarlara getirilen odunlar hep yaş meyva odunlarıdır. Bağlarının, bağlarındaki o evlât gibi yetiştirilmiş ağaçlarının tahrib edildiğini gören bağ sahipleri nasıl olsa bağlarımız tahrib olunacak diye kendi elleriyle meyva ağaçlarını sökmekte ve kesmektedir. Hükümetin; malını muhafaza etmediğini gören halkın âdeta kendi elleriyle kendi evlerini yıkanlar gibi, servet-i milliyesini mahvetmesi bizi hakikaten düşündürmeli ve bizi ağlatmalıdır. Efendiler, Hükümet-i milliyemiz ki - düşmanlara karşı iki seneden beri muharebe ile meşguldür zannederim ki, kendi gözünün önünde yapılan bu tahribatı menetmekte âciz değildir. Eğer dört buçuk ay evvel takdim ettiğim takrir nazar-ı itibara alınıp da bu halin önüne geçilmiş olsaydı dört buçuk ay zarfında yapılan tahribata meydan verilmemiş olacak ve memleketimiz daha az zararla kurtulmuş olacaktı. Mamafih ben takriri cevap verilmiş, verilmemiş bunda değilim, esasen sual takrirlerine verilen cevaplar sırf cevap vermiş olmak için hazırlanan şeylerdir. Ben istiyorum ki, Hükümet buraya gelip cevap vermekten ziyade, bakiye kalan servet-i milliyemizi olsun muhafaza çaresine tevessül etsin. Binaenaleyh Heyet-i Muhteremelerinden istirham ediyorum. Benim dört buçuk ay evvel verdiğim takrirle arkadaşların verdiği takrirleri Heyet-i Celileniz üzerine mal ederek, bir karar versin, bu tahribatın önüne geçmesini Hükümete Meclis namına ihtar etsin. Zira bunun önüne geçilmezse felâket-i iktisadiye bizim için daha müthiş bir surette tecelli edecektir. Meclis namına Hükümete tebligatta bulunalım, tahribatın önüne geçsin ve müsebbiplerini en ağır ceza ile tecziye etsin ve Meclis-i Âli'yi bu hususta haberdar etsin."

"Ziya Hurşid Bey (Lâzistan)- Reis Bey, usul-i müzakere hakkında söyleyeceğim. Böyle takrirler çoğaldı. Bu, ya sual takriridir veya istizahtır. Sahib-i suali kâfi görmüyorsa istizaha kalbetmelidir. Meclis böyle şeylerle mütemediyen uğraşamaz."

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendim, şekille, merasimle vakit geçirmektense Meclis tarafından Hükümete böyle bir tebligat yapmak memleketin iktisadiyatı için lâzımdır. Şekille, nizamnameyle uğraşmıyalım."

"Ziya Hurşid Bey (Lâzistan)- Ortada bir şey yok, ne üzerine müzakere ediyoruz?"

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Ortada bir Meclis vardır. Meclis ihtar etmelidir."

Uzun konuşmalardan sonra müzakere kâfi görülür:

"Reis- Müzakerenin kifayeti hakkında bir takrir var. Karesi Mebusu Basri Bey'in."

"Riyaset-i Celileye

1. – Müzakere kâfidir.
2. – Gerek Ankara'da ve gerek diğer mahallerde bağlarda ve sair yerlerde icra edilen tahribatın derhal önüne geçilmesinin, müsebbiplerinin en ağır cezalarla tecziye olunmasının ve neticesinin Meclis'e bildirilmesinin Heyet-i Vekileye tebliğini teklif ederim.

Karesi-H. Basri''

''Reis- Evvelemerde müzakerenin kifayetini reyeye koyuyorum. Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görüldü.''

2.o.Müdafaa-i Hukuk Hakkındaki Görüşleri

''Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında Dâhiliye Vekâleti'nden istenen on bir maddelik istizah tahriri''²⁵ münasebetiyle Meclis'te heyecanlı tartışmalar yaşanmıştır. Burada Hasan Basri Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'leri hakkında şu görüşleri ileri sürer:

''...Milli heyecandan, milli isyandan, milli fevrandan doğan müdafaa-i hukuk cemiyetlerini muhakeme ederken o zamanın milli fevranlarını, milli heyecanlarını, milli galeyenlerini duymak, hissetmek, o zamanın kafasıyla düşünmek lazımdır...''
 ''...Fakat Ali Beyefendi'ye (Karahisar-ı sahip mebusu Ali Çetinkaya) soruyorum, İzmir'in facia-i işgali ferdasında milli fevran ve galeyandan doğan milli hareketlerin temel taşını atan Muhterem Ali Bey, ilk kurşununu, Müdafaa-i Hukuk grupları bugün hakaret görsün diye mi attı? Elbette Ali Bey bunlara katiyen razı değildir...''
 ''...Efendiler, istizah edilen mevad meyanında en hafif mesele herhangi bir arkadaşımızın, kardeşimizin, vatandaşımızın bigayrihakkın tevkif olunması meselesidir, hatta bunun bigayrihakkın tevkif olunduğu itiraf edilmiştir. Fakat bu itirafın netice-i tabiyesi olan mesuliyet bir kimse hakkında tatbik edilmişmidir?...'',
 ''...Vekil Beyefendi'nin (Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey) sözünü aynen not ettim: ' Bilasebebi kanuni hiç kimseyi kaldırmadım, kaldıramam' dediler. İstirham ederim. Trabzon'da cereyan eden acıklı ahval acaba müsebbiplerinin azli için bir sebebi kâfi-i kanuni teşkil etmez mi? Ve acaba koca bir memleket bazı şahısların zihniyetine kurban mı edilmek isteniyor? Efendiler ben, maalesef bugün düşman ayağı altında çiğnenen bir daire-i intibahiyenin bedbaht bir mebusuyum. İnşallah memlekete gideceğiz. Eğer

²⁵ Bu önerenin verilmesine Trabzon'da Vali vekili ve kumandanının bazı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerini tutuklaması yol açmıştır ki, bu tartışmalar Meclis zabıtlarında tam 45 sayfadır. TBMM ZC, Cilt: 20, TBMM Matb., Ankara 1959; (içt.: 50, 8. 6. 1338/1922, celse: 2), s. 260-305

Trabzon'dan gelen bu telgraflar, bugün elimizde olup da bizim memleketimizden geydi göğsüm hissi iftiharla kabarırdı ve böyle telgrafların gelmesini temenni ederdim. Hakkını müdafaa eden bir millettir ki yaşamak hakkına maliktir..."²⁶

2.p.İstiklal Mahkemeleri Hakkında Görüşleri

"Yeni Bir İstiklâl Mahkemesi teşkiline dair İcra Vekilleri Heyeti tezkeresi" münasebetiyle sözleri:²⁷

"Hasan Basri Bey (Karesi) - Efendim; İstiklâl Mahkemelerinin ilgası ve şu müracaatın reddini teklif eden arkadaşlarımızın dermayen ettikleri bütün esbab-ı mucibneyi ben de tasvib eder ve bunlara tamamen iştirak eylerim. Yalnız acaba bahsettikleri mahkeme-i nizamiye bu memlekette vukua gelen hadisat-ı fevkalâdeye karşı şimdiye kadar nâfi olabilmişmidir, olamamış mıdır? Şu müracaatın aleyhinde idare-i kelâm eden muhterem arkadaşlarımız inkâr etmezler ki bütün müessesat-ı resmîyemiz gibi müessesat-ı adliyemiz de baştanbaşa muhtacı tensik ve islahdır. Fakat bu ihtiyaç-ı mühimmi temin edebilmek oldukça uzun zamana mütevakkıftır. Bu uzun zamanı acaba hadisat bekler mi? Ve acaba memleketimiz dâhilinde dava-i millimizin aleyhinde çalışan bir takım anasır yok mudur? Efendiler; İstiklâl Mahkemelerinin ilk teklifi zamanında bendeniz bu teşkilâtın ne lehinde ve ne de aleyhinde idim. Müstenkiydim. Katî bir kanaatim yoktu ve bu gün şunu arz edeyim ki İstiklâl Mahkemeleri dahi memlekette arzu ettiğimiz gayeyi tamamıyla temin edememiştir. Fakat bu gayeyi tamamıyla temin edememiş olan İstiklâl Mahkemelerini bu mahzurdan dolayı ilga etmekte katiyen doğru değildir."

"Hasan Basri Bey (Devamla) – Ben de itiraf ederim ki bu memleket cebir ile zorla, sopa ile yürümez. Bu memleketi hakkiyle idare etmek için memlekette yaşayan insanların ruhlarına göre idareyi temin etmek ve ruhlarını kazanmak lâzımdır. Bu hususta tamamıyla arkadaşlarımla beraberim. Fakat bu gün müessesat-ı idariyemiz tamamen bozuk bir halde durup dururken bir de İstiklâl Mahkemelerinin kaldırmak zannederim memleket için pek de hayırlı olmaz."

"Heyet-i Vekile Reisi ve Dâhiliye Vekili diyorlar ki; memlekette ve bilhassa bahsettikleri muntıkada İstiklâl Mahkemesine lüzum vardır. Bu söz, zannederim ki salâhiyettar bir sözdür. Mesuliyet-i icraiyei tekabül eden bir Heyet-i Vekile, Amasya

²⁶ TBMM ZC, Cilt: 20, TBMM Matb., Ankara 1959, (içt.: 50, 8. 6. 1338/1922, celse: 2), s. 295-296.

²⁷ TBMM GCZ, (6 Mart 1338 /1922 - 27 Şubat 1338/1922), Cilt: III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2. Baskı, (içt.: 80, 26. 7. 1338/1922, celse: 2), s. 611-613.

mantıkasında İstiklâl Mahkemesine lüzum vardır derse, bunun aksini, daha vazih, daha açık ve daha kati delail ile isbat etmek lâzımdır."

"İstiklâl Mahkemeleri sürekli bir surette devam ederse acaba mahakim-i adiyeden farklı kalır mı? Evet, kalmaz ve nitekim kalmamıştır. Fakat İstiklâl Mahkemelerini muhakim-i saire-i nizamiye ile mukayese edecek olursak efendiler; her halde tasdik ederiz ki; İstiklâl Mahkemelerinin tesiri öbür mahakimden çok fazladır. Efendiler; köylerde bir söz vardır ve bilhassa köy ihtiyarları söylerler. Derler ki eskiden örf mahkemeleri vardı. Örf mahkemeleri anında cezaları verir, hainleri asar, esbab-ı mesalihi öyle aylarca günlerce süründürmezdi. Örf mahkemelerine karşı köylünün ruhu tamamıyla ve öteden beri alışmış ve bu mahakime karşı köylü büyük bir aşk saklamıştır. Bu aşkın inkişafına hizmet eden şey de zannedirim, müessesat-ı idariye-i adliyemizin şekli hazırdır. Adaleti biran evvel tecelli ettirmek en mühim bir vazifedir ve bu mühim vazifeyi köylü her halde istiyor ve bunu istemekte de haklıdır. Eğer İstiklâl Mahkemelerinde aylarca yıllarca kalan evrak varsa o evrakı çıkarmayan veyahut insanları hapisten saklayan arkadaşlarımız varsa bunlar hakkında bir muamele-i intibahiye yapmak lâzımdır. Eğer böyle mahkemeler varsa, heyetlerini değiştiriniz; bunlar bizim elimizdedir. Hatta benim kanaatime göre, İstiklâl Mahakiminin mehakim-i adiyeye menzilesine inmemesi matlub ise -ki matlubdur- derhal eski, yani mevcut İstiklâl Mahkemeleri yerine ya yine onlardan veyahut diğer rüfekadan olmak üzere yeniden intihabat yapabiliriz. Bazı yerlerdeki İstiklâl Mahkemeleri hakikaten iyi bir tesir bırakmıştır. Bazı yerlerde de makûs tecelliyat görülmüştür. Demek ki İstiklâl mahakimine intihap ettiğimiz zevat, şerait-i matlubeyi haiz ve B.M.M. nin bihakkın mümessili olursa, memlekete daha çok müfit olabilir. Aksi halde B.M.M. de bulunan müteessir oluyor. Eğer bu nokta muhterem Meclisçe de şayan-ı nazar ise derhal İstiklâl mahakimine tecdiden intihap ederiz. Ben buna taraftarım. Fakat İstiklâl mahakimini umumiyetle kaldırmak lâzımdır, Amasya mantıkasında da İstiklâl Mahkemesi zaittir denirse, bunun aksini ve bu iddianın doğruluğunu ispat edecek katî delâil göstermek lâzımdır."

"Hasan Basri Bey (Devamla) - Müsaade buyurun; hatta ben de -açık söyleyeyim- kısmen İstiklâl Mahkemelerinin aleyhinde idim. Fakat Fevzi Paşa'nın bir cümlesi vardır: Ordudan bazı efrat köylere mektup yazıyor, İstiklâl Mahkemeleri kalktı mı kalkmadı mı diye soruyorlar, eğer kalktı ise firar için bir fırsat gözlüyorlar. Kalkmadı ise burada kalacaklar... demişti. Fevzi Paşa'nın bu sözü benim hâlâ kulağımdadır ve hafızamdadır. Eğer böyle bir mahzur varsa İstiklâl Mahkemelerini lağvıyla memlekete iyilik yapacağız derken memlekete fenalık etmiş oluruz."

2.r. Lozan Konferansı Görüşmeleri Hakkındaki Görüşleri:

*“Lozan Konferansında takip olunacak iktisadi ve mali mesail ile mesaili arziye ve siyasiyedeki esasat hakkında müzakerat” münasebetiyle sözleri:*²⁸

“Hasan Basri Bey (Karesi) – Efendim, Yunanlıların yaptıkları tahribat için kendilerinden bir şey almak mümün olmadığını demin söylediniz.”

“Hasan Basri Bey (Devamla) – Ve kısmen de muallakta kaldı buyuruyorsunuz. Bandırma’daki yalnız livamızın bir kasabasıdır. Yunanlıların ika ettikleri tahribatın miktarı (60) milyon liradır. Biz bu tamiratın parasını alamadığımız surette acaba bu tahribatı, bu hasarata maruz kalan halkı ne suretle iktidar edecektir? Buna mukabil Yunan tebaasının emvali gayrı menkulesi olduğunu söylüyorsunuz. Bu emvali gayrimenkule Yunanlıların ika ettikleri tahribatın yanında pek ehemmiyetsiz kalır. Hükümet bu hususta ne düşünüyor?”

“Hasan Basri Bey (Karesi) - Maalesefo halde yanan memleketlerin isimlerini haritadan kaldırmalıdır.”

“Hasan Basri Bey (Karesi) - Karşımızdakiler tahribat ve tamirat namu altında ne kadar mutaassıbana bizden pay koparmaya çalışıyorlarsa heyeti murahhasamızın daha büyük bir alâka ile bizim hukukumuzu daha şiddetle müdafaa etmelerini beklemek hakkımızdır. Eğer bu hukukumuz istihsal olunmazsa ben - Karesi livası namına söylüyorum- katiyen ve sittî sene bu şerait altında sulhû kabul edemem.”

*“Lozan Konferansındaki tekâlifî Sulhiye üzerinde müzakerat ve İcra Vekilleri Heyetine itimat takririnin kabulü” münasebetiyle sözleri:*²⁹

“Hasan Basri Bey (Karesi) – Daha evvel söz söyleyeceğimi arz etmiştim.”

“Hasan Basri Bey (Karesi) – Efendim, rey ve vaz edilmezden evvel mesele bütün Türkiye’nin hayatile alâkadar en tarihi ve en muazzam bir meseledir. Eğer Meclis heyet-i celîlesinden bazı zevat söyler de kısm-ı küllisi söylemezse tarih buna susmaz, herkesin behemahal söylemesi lâzımdır. Yalnız herkesin daha kısa söylemesi mevzubahis olabilir. Fakat efendiler benim memleketim hakkında birçok söyleyeceğim

²⁸ TBMM GCZ, (2 Mart 1339/1923 – 25 Teşrinievvel 1339/1923) , Cilt: IV, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1.Baskı, (içt.: 3, 3. 3. 1339/ 1923, celse: 3), s. 63-64.

²⁹ TBMM GCZ, (2 Mart 1339/1923 – 25 Teşrinievvel 1339/1923), Cilt: IV, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1. Baskı, (içt.: 6, 6. 3. 1339/ 1923, celse: 3), s. 181.

sözler vardır. Bunu arz ediyorum. Müzakere kâfi değildir, (gürültüler) ve bunu söylemeyecek olursak vazifemizi ifa etmemiş oluruz.”

“Reis- Efendim, müzakerenin kifayetini bir daha reyî alinize koyuyorum. Müzarekenin kifayetini kabul edenler el kaldırsın... (Kabul sesleri) Ekseriyet-i azime ile kabul edilmiştir. Hiçbir tereddüt yoktur.(Şimdi belli olur, ekseriyetin olup olmadığı sesleri)”

Sonuç olarak;

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde içtima ederek; Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin Eskişehir'in sukutundan sonra yaptığı ziyaret neticesi cephedeki son vaziyet hakkındaki izahatı ve Büyük Millet Meclisinin Kayseri'ye nakli mevzuundaki müzakerelerden sonra; Büyük Millet Meclisinin Kayseri'ye nakli hususunda lüzumuna göre yeniden bir karar ittihazına; Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü Beyin İstiklâl Mahkemelerinden maada her sancağa salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir müfettiş izamı ile Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Beyin Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin hesaplarını tetkik etmek üzere bir heyet teşkiline mütedair teklifleri red olunduktan sonra Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyin Fransızlarla teati olunan mektuplarla alâkalı izahatı dinlendi ve celseye nihayet verildi.”

“Reis tarafından zapt-ı sabık oylandı ve kabul edildi.”

SONUÇ

Balıkesir'in yetiştirdiği ünlü şahsiyetlerin en önde gelenlerinden birisi olan Hasan Basri (Çantay) Bey çok yönlü bir insandı. O her şeyden önce bir muallim idi. Çocuklara, gençlere, köylülere, aydınlara hâsılı bütün millete iyiyi, doğruyu ve güzeli öğretmeye, anlatmaya kendini hasretmiş bir muallim. Onların dertleriyle yatar, onların dertleriyle kalkardı. O her türlü haksızlığa, cahilliğe ve geri kalmışlığa savaş açmış bir Türk münevveriydi. O bir gazeteciydi, müfessirdi, şairdi, edebiyatçıydı, siyasetçiydi. Hayatı boyunca bıkmadan usanmadan ve en önemlisi yılmadan, mensubu olmakla iftihar ettiği Türk Milleti'nin ve İslam âleminin mutluluğu, refahı ve ilerlemesi için mücadele verdi. Onun ufak tefek cüssesine rağmen bitmek tükenmek bilmeyen enerjisinin kaynağı acaba neydi? Kanaatimce bu konuda, onun üç yönünü tespit etmek mümkündür. Bunlardan birincisi; Allah, Peygamber ve Kur'an sevgisinden kaynaklanan sarsılmaz imanı, ikincisi; engin bir vatan ve millet sevgisi, üçüncüsü de atalarından yadigâr hürriyet ve istiklal aşkıdır.

Hasan Basri (Çantay) Bey, zaferden sonra kurulan Atatürk Türkiye'sinde devlet ve milletin yücelmesi yolunda çalışmalarını ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. O hiçbir zaman halka tepeden bakmayan, halkın içinde ve halkla omuz omuza yürümeyi şiar edinmiş bir aydıydı. Türk-İslam ahlakını ölçü alan, çocuk ve gençlerin eğitimine çok önem veren Hasan Basri Bey, daima bu inanç ve anlayışını hayata geçirebilmenin gayreti içinde oldu. Pek çok sosyal ve kültürel derneğin kurucusu ve yöneticisi oldu. Aynı zamanda da kalemi elinden hiç bırakmadı. Çocuk kitapları, şiirler ve hatıralarının yanında üç ciltlik Kur'an-ı Kerim mealini yazdı. Özellikle din âlimi olarak tüm dünyada tanınan Hasan Basri (Çantay) Bey'in Balıkesir'de yaşadığı evi bir kültür merkezi, bir müze yapma girişimlerimiz maalesef sonuçsuz kalmıştır.³⁰

Bu çalışmada O'nun Karesi Mebusu olarak 3 yıl görev yaptığı Gazi Meclis'teki konuşmalarından bazı tespitler seçilmiştir. Görüldüğü üzere çok çeşitli konularda söz alarak görüş ve düşüncelerini cesurca ifade etmiştir. Yunan mezaliminden, öğretmenlerin maaşlarına ve hilafete; komünizm'den kuva-yı milliye ve müdafaa-i hukuk'a; İstiklal Madalyası ve Mahkemelerinden Lozan Antlaşmasına; fes ve kıratat kullanılmasından ağaçların tahrip edilmesine kadar pek çok konuda görüşlerini beyan etmiştir. Mesela Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi üzerine, Meclisin Kayseri'ye taşınma hazırlıkları sırasında Meclisi Polatlı'ya taşıyalım demesi ilginçtir. Yine fesin bizim milli başlığımız olmadığını söylemesi, İstanbul'da bulunan Halifenin (Padişah Vahdettin) Müslümanı Müslümana kırdığını söyleyerek kınaması, ayrıca İstiklal Mahkemelerinin kaldırılmamasını savunması da dikkat çekici görüş ve değerlendirmelerdir.

Kırmızı şeritli İstiklal Madalyası'nı göğsünde gururla taşıyan bu iman ve ahlak abidesi Kuva-yı Milliyeci, seçkin şahsiyetiyle gelecek nesillere daima örnek olacaktır. Bu yüzden o ve onun gibi Kuvâ-yı Milliyeci aydınlar, aynı hasletlere sahip önderlerini, Mustafa Kemal Paşa'yı bulmuşlar ve Milli

³⁰ Balıkesir merkezde kendi adını taşıyan mahallede bulunan üç katlı ve bahçeli bu şirin evin restore edilip bir kültür evi haline getirilmesi sözünü, yine bir Hasan Basri Çantay paneli (04.12.2004 - Balıkesir) sırasında, o zaman ki Belediye Başkanı Merhum Sabri Uğur'dan, daha sonra da Belediye Başkanı seçilen İsmail Ok'dan söz almamıza rağmen varislerinin izin vermemesi yüzünden girişim gerçekleşmemiştir. Bu ev bugün yıkılmıştır. Fakat bu evin yıkılmadan önce içerden ve dışardan çekilmiş resimleri bizde mahfuzdur. Z. Ç.

Mücadele'yi zafere ulaştırarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuşlardır.

KAYNAKÇA

I-Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) , Dâhiliye Gelen Defteri, Bâb-ı âli Evrak Odası 373 no'lu Kalem-i Mahsusa (13 Mart 335/10 Cemaziye'l-âhur 337).

II- Resmi Kaynaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM ZC), Cilt: 2, TBMM Matb., Ankara 1981, 3. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 4, TBMM Matb, Ankara 1981, 3. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 6, TBMM Matb, Ankara 1943, 2. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 8, TBMM Matb, Ankara 1945, 2. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 9, TBMM Matb, Ankara 1954, 2. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 11, TBMM Matb., Ankara 1958.

TBMM ZC, Cilt: 16, TBMM Matb, Ankara 1958.

TBMM ZC, Cilt: 20, TBMM Matb., Ankara 1959.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), (24 Nisan 1336 (1920)- 21 Şubat 1336(1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2. Baskı.

TBMM GCZ, (17 Mart 1337/1921 – 25 Şubat 1337/1922), Cilt: II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1.Baskı.

TBMM GCZ, (6 Mart 1338 /1922-27 Şubat 1338 /1923), Cilt: III, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara 1985, 1.Baskı.

TBMM GCZ, (2 Mart 1339/1923 – 25 Teşrinievvel 1339/1923), Cilt: IV, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1.Baskı.

III- Kitap ve Makaleler

Acar, İsmail, *Mehmet Akif ve Safahat'ta Seyahat*, Liva Yayınevi, İstanbul 2005.

Çantay, Hasan Basri, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1964.

-----, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, (Haz. Yusuf Akgül), Balıkesir

Belediye Başkanlığı- Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Balıkesir 2006.

Çevik, Zeki, *Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş(1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

İlgürel, Mücteba, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1999.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.8, "*Hasan Basri Çantay*" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. İstanbul 1993, s.218.

Uğur, Mücteba, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994.

Yiğit, Yücel, "*Mehmet Akif'in Balıkesir Hitabesi*", *Hece, Aylık Edebiyat Dergisi*, (Mehmet Akif özel sayısı), yıl:12,sayı:133, Ankara Ocak 2008, (ss. 249-257).

